

Teorije transformacije: demokratska konsolidacija postautoritarnih društava

WOLFGANG MERKEL*

Sažetak

Demokratska konsolidacija postautoritarnih i posttotalitarnih društava modelski se razmatra na razini: (1) temeljnih političkih institucija, (2) glavnih aktera predstavničke demokracije (političkih stranaka i interesnih saveza); (3) ponašanja moćnih neformalnih političkih aktera (vojske, crkve, poduzetnika i dr.) i (4) građanske kulture. Demokracija je stabilna tek kad su konsolidirane sve četiri razine. Taj "maksimalistički koncept" demokratske konsolidacije isključuje tumačenja sloma demokratskih sustava voluntarističkim i nekonceptualiziranim opisima "dekonsolidacije".

Uvod**

Ako se teorijska evolucija u društvenim znanostima promatra kao darvinistička selekcija u kojoj opstaje samo ona paradigma koja pokazuje "suvišak objašnjenja" (Lakatos, 1974., 173) u odnosu prema konkurentskim paradigmama, onda je dosad očitovana hibridnost velikih teorija u društvenim znanostima, koje žele ekskluzivno i obuhvatno protumačiti složene društvene pojave, objašnjiva iz vlastite volje za preživljavanjem.¹ Upravo su razvitak političkoznanstvene teorije općenito i istraživanje transformacije posebno razotkrili kako je tvorba paradigmi, kakve je Kuhn (1967.) izradio za strukturu (prirodno)znanstvene revolucije, neodrživ mit u sferi društvenih znanosti. Umjesto pravocrtne teorijske evolucije, u tvorbi teorije političke znanosti više se prepoznaju obrisi cikličnih teorijskih dominacija i utvrđenoga teorijskog pluralizma,

* *Wolfgang Merkel*, Institut za političku znanost, Sveučilište "Karl Ruprecht" u Heidelbergu.

** *Wolfgang Merkel*, Theorien der Transformation: Die demokratische Konsolidierung postautoritärer Gesellschaften, u: Klaus von Beyme/Claus Offe (Hrsg.), *Politische Theorien in der Ära der Transformation*, Politische Vierteljahresschrift, Sonderheft 26, Westdeutscher Verlag, Opladen, 1996., str. 31-58. Za hrvatski prijevod teksta autor je posebno priložio sliku modela demokratske konsolidacije, koje nema u izvorniku (prim. prev.).

¹ Tako se pogrešno tumačenje "behavioralističke revolucije" kao ostvarenja jedne pobjedonosne paradigme ne može svesti samo na mehaničku analogiju s Kuhnovim konceptom prirodnoznanstvenih paradigmi (Kuhn, 1967.), nego reflektira, prije svega, i samotumačenje za koje su zainteresirani njezini istaknuti protagonisti (Almond, Dahl, Downs, Easton, Riker i dr.) kako bi uspjeli u konkurenciji za istinu i resurse u društvenim znanostima.

koji ne uzrokuju uklanjanje konkurentskih teorijskih ponuda nego, katkad, i njihovo uzajamno tumačenje. To se može pokazati na transformacijskom istraživanju u društvenim znanostima u posljednjih četrdeset godina.

Teorijski usmjereno istraživanje transformacije pedesetih i šezdesetih godina s Parsonsom (1951., 1969.), Lipsetom (1959.), Barringtonom Mooreom (1968.) i Huntingtonom (1965., 1968.) slijedilo je poglavito makrosociološko-funkcionalističke ili makrosociološko-strukturalističke teorijske pravce. Dok su teoretičari sustava i modernizacije – poput Parsonsa, Lipseta i (ranoga) Huntingtona – demokratizaciju političkih sustava povezivali s funkcionalnom diferencijacijom društva i općevažećim obrascima modernizacije privrede i društva, neovisno o vremenu, mjestu i kulturi (Parsons, 1969b, 57.), Barrington Moore (1968., 475. i d.) je naznačio različite putove u modernu. Za njega nisu bile odlučujuće “evolucijske univerzalije”, nego prošli društveni sukobi i respektivna konfiguracija odnosa moći i klasnih odnosa, onaj oblik političke vladavine preko kojega vodi put u modernu.

Transformacijsko istraživanje osamdesetih godina raskinulo je s makrosociološkom paradigmom, koja je demokraciju činila ovisnom o socioekonomskim rekvizitima ili posebnim klasnim odnosima moći. Nakon velike studije *Transition to Democracy*, koja je pod vodstvom Guillerma O'Donnella, Philippea Schmittera i Laurencea Whiteheada (1986.) izrađena sredinom osamdesetih godina u Woodrow Wilson International Center for Scholars, u središte teorijskih i empirijskih studija transformacije dospjelo je djelovanje političkih elita.² U pozadini demokratizacijskih procesa u zemljama južne Europe i Latinske Amerike, istraživanje transformacije osobito su obilježile dvije varijante pristupa teorije aktera: prvo, pristupi metodološkog individualizma (Przeworski, 1968., 1991., 1992.; Colomer, 1991., 1995.; Offe, 1994.), koji su vezani uz *rational choice*-aksiom *homo economicus*, i drugo, više strukturalistički, deskriptivno-tipološki pristup akterima, kakav su zastupali O'Donnell/Schmitter (1986.), Schmitter (1988.) i Schmitter/Karl (1991.).

Sa slomom komunističkih režima nakon 1989. opet su u prvi plan dospjela tumačenja teorija sustava i modernizacije, koja su kolaps realsocijalističkih sustava vladavine objašnjavala time što je funkcionalna diferencijacija društva bila politički zapriječena. Po ključnom argumentu novelirane “autopoetsko-negativne” teorije modernizacije, prejakom političkom usmjeravanju nije poštovalo vlastitu logiku dijelova sustava, suspendiralo je njihove posebne komunikacijske kodove i tako blokiralo modernizaciju privrede i društva (Pollack, 1990.; Pye, 1990.; Welzel, 1994.). Renesansa funkcionalistički inspiriranih teorija modernizacije nije, dakako, mogla potisnuti akterske pristupe. Naime, nakon kolapsa istočnoeuropskih autoritarnih režima različite su staze vodile različitim oblicima demokracije ili novim varijantama autoritarizma. Uspješni koraci u demokratizaciji u Mađarskoj i Češkoj, plebiscitarno-populistične regresije *delegative democracies* u Slovačkoj i Rusiji,³ režimi Estonije i Latvije koji su neprijateljski prema

² Kao studija-preteča koja je bila usmjerena na aktere, shvaćena kao neka vrsta “anti-Lipseta”, može se smatrati O'Donnellova studija *Modernization and Bureaucratic Authoritarianism* iz 1973.

³ O primjeni O'Donnellova (1994.) koncepta *delegative democracy* na Rusiju usp. Kubicek (1994.) i Brie (1996.).

manjinama, *democraduras* na Kavkazu ili otvorene autokracije u zemljama središnje Azije nije mogla zadovoljavajuće objasniti nijedna varijanta teorije modernizacije. Etablirali su se pristupi teorije aktera (Przeworski, 1986., 1991.) i (civilno) kulturalistički pristupi (Arato, 1990.; Diamond, 1994.), koji su koegzistirali sa strukturalističkim (Rueschmeyer/Huber Stephens/Stephens, 1992.) i modernizacijsko-teorijskim obrascima tumačenja (Pye, 1990.; Welzel, 1994.; Zapf, 1994.). Raslo je i značenje pristupa i empirijskih poredbenih studija koji nastoje povezati funkcionalističke, strukturalističke, kulturalističke elemente, kao i elemente teorije djelovanja (Huntington, 1991.; Von Beyme, 1994.; Merkel, 1994.; Offe, 1994.; Sandschneider, 1995.; Gunther/Diamandouros/Puhle, 1995.; Kollmorgen, 1996.). Dakako, ti pokušaji sinteze daleko su od općevažeće teorije transformacije u društvenim znanostima.

Nedostaci pojedinih pristupa nisu prouzročili odbacivanje i napuštanje paradigmi društvenih znanosti koje su ih inspirirale. Transformacijsko istraživanje ni izdaleka nije ušlo u svoju paradigmatku fazu (Dahl, 1961.: “normalni slučaj”), u kojoj konkretne analize istraživača transformacije programski počivaju na teorijskom, metodičkom i istraživačko-tehničkom konsenzusu. Osim toga, utemeljena je sumnja može li se za empirijsko istraživanje uopće i razviti takva teorija s heurističkom vrijednošću. Da bi se to pojasnilo, na ovom se mjestu kratko ukazuje na to što je obvezan objasniti takav teorijski pothvat. “Holistička teorija transformacije” morala bi omogućiti iskaze o, najmanje, tri “trijade problema”:

- o trijadi koja je *specifična za sustav*: morali bi biti smisleni iskazi o tome na koji se poseban način odvijaju *socijalni, ekonomski i politički* procesi transformacije u odgovarajućim dijelovima sustava i koje njihove međuovisnosti utječu na cjelokupni sustav;
- o trijadi koja je *specifična za jednu razinu*: iskazi bi morali pokazati na koji se način odvijaju transformacijski procesi na *makro, mezo i mikrorazini* socijalnog, ekonomskog i političkog sustava i kako oni utječu jedni na druge;
- o trijadi koja je *specifična za jednu fazu*: morali bi biti mogući iskazi koji bi u jednakoj mjeri dali odgovore o tijeku svih triju velikih faza transformacije (kraj starog sustava, demokratizacija, konsolidacija novog sustava), kao i o njihovim uzajamnim ovisnostima.

Kad bi postojale teorije koje bi mogle preraditi tako golemu količinu informacija i mogućih međuovisnosti da bi, pomoću sustava međusobno povezanih iskaza među podacima o pretpostavkama i rubnim uvjetima, omogućile poopćive hipoteze ili čak prognoze budućeg razvitka, one bi vjerojatno postojale samo u matematičkom obliku. Zacijelo bi se, piše Helmut Wiesenthal, “predstavile u formaliziranom obliku, primjerice kao sustavi simultanih jednadžbi. Bile bi prikladne da nam priušte estetsko i intelektualno zadovoljstvo uporabom teorije” (Wiesenthal, 1994., 4). Dakako, upravo nam velike društvenoznanstvene teorije, poput teorija sustava, strukture i aktera, pomažu da steknemo važne uvide u središnje aspekte transformacije dijelova sustava. U nastavku ne bih to želio pokazati općenito na transformaciji političkih sustava u cjelini, nego se ograničiti na treći aspekt treće trijade, to jest na konsolidaciju demokratskih sustava. Pritom ću poduzeti tri koraka.

Najprije ću definirati *demokratsku konsolidaciju*,⁴ potom izložiti diferencirani koncept demokratske konsolidacije s modelom na više razina, da bih zaključno – uvažavajući elemente teorija sustava, struktura i djelovanja – izradio sklop struktura sustava, djelovanja elita i lojalnosti masa kao ključni sklop “demokratske konsolidacije”. Na taj se način mogu analizirati makro, mezo i mikrorazina, kako zasebno tako i u njihovu međuovisnom sklopu.

I. Koncept demokratske konsolidacije

Premda u pristupima transformaciji nije prepoznatljiva paradigma koja prevladava neovisno o vremenu i prostoru, u *mainstreamu* transformacijskog istraživanja u političkoj znanosti počinje se etablirati konvencija koja jedinstvenije određuje pojam “demokratske konsolidacije”. Obrisi obiju konstitutivnih sastavnica pojma – “demokracija” i “konsolidacija” – još se, doduše, iscertavaju različito. No, spektar odgovora među “istraživačima demokratizacije” vidljivo je uži od onoga među “teoretičarima demokracije”, poglavito u pitanju kada se neki sustav može nazvati demokratskim.

Da bi koncept “demokratske konsolidacije” bio precizno shvaćen, prethodno se moraju razjasniti dva pitanja: prvo, kada je neki sustav demokratski i, drugo, otkad on važi kao “konsolidiran” (Gunther/Diamandouros/Puhle, 1995., 6)?

I. Pojam demokracije

Za istraživanje transformacije u političkoj znanosti znakovito je to što se nije razvila intenzivna rasprava o teorijama demokracije. Vrlo je brzo, gotovo bez rasprave, odgovoreno na važno normativno pitanje treba li dati prednost izravnim ili predstavničkim, elitarnim ili participativnim, proceduralnim ili supstancijalističkim, slabim ili “jakim” modelima demokracije, mogu li teorijsku orijentaciju ponuditi Rousseau ili Schumpeter, Dahl ili Habermas. “Proceduralni i institucionalni minimumi” Roberta Dahla (1971.), usmjereni na Schumpeterovu “realističnu” teoriju demokracije, promaknuti su u zajedničko ishodište istraživanja promjene sustava u političkoj znanosti. Pritom se nerijetko zanemarivalo da Dahl imenuje dvije temeljne dimenzije politike: pluralistično natjecanje (*public contestation*) i političku participaciju (Dahl, 1971., 6). Participativna dimenzija shvaćena je restriktivno – posve u Schumpeterovoj teorijskoj tradiciji – kao “pravo na sudjelovanje u izborima i vlasti” (Dahl, 1971., 6; usp. i Huntington, 1991., 7; Linz, 1975., 182. i d.; Di Palma 1990., 16; Kraus, 1990.; Valenzuela, 1992., 60.). Linz, jedan od nestora političkoznanstvenog istraživanja transformacije, u svojem, često navođenom, određenju demokracije parafrazira osam – ništa više nego

⁴ Nije riječ o konsolidaciji političkih sustava općenito, nego o konsolidaciji demokratskih poredaka vladavine posebno. Mlade demokracije djelomice podliježu drukčijim ograničenjima i mogućnostima konsolidacije nego što je to slučaj u autoritarnim političkim sustavima.

Dahl – proceduralnih i institucionalnih minimuma,⁵ te piše: politički je sustav demokratski onda “kada dopušta slobodno oblikovanje političkih preferencija, korištenjem temeljnih sloboda na udruživanje, informiranje i komuniciranje, u svrhu slobodnog natjecanja lidera kako bi oni u redovitim razmacima i nenasilnim sredstvima potvrdili svoj zahtjev za vlašću..., a da se iz tog natjecanja ne isključuje nijedan djelatni politički položaj ili da se nijednom članu političke zajednice ne zabrani izražavanje njegovih preferencija” (Linz, 1975., 182. i d.). Di Palma sažima još kraće: “Politička demokracija, kao sadržaj tranzicije, pojmljena je u konvencionalnome šumpeterijanskom ili predstavničkom smislu” (Di Palma, 1990., 16). No, najviše zbunjuje određenje demokracije Adama Przeworskoga. Taj društveni znanstvenik, koji se ubraja u kritičku ljevicu, uspio je reducirati i Schumpeterovu minimalnu definiciju. Za njega je konstitutivno obilježje demokracije neodređenost rezultata procesa političkog odlučivanja. Demokraciju određuje dosljedno kao “sustav ... organizirane neizvjesnosti” (Przeworski, 1991., 131). Pojmi li se tako, demokracija nije ništa više od apstraktnoga sustava pravila za ovladavanje društvenim sukobima. Nasuprot autoritarnim sustavima vladavine, politički rezultati nisu određivi *ex ante*, nego nastaju tek kao rezultat djelovanja konkurentskih političkih snaga. Političke strategije i djelovanja ograničuju se i kanaliziraju samo pomoću *a priori* utvrđenih i demokratski legitimiranih proceduralnih pravila. Ne tematiziraju se normativni elementi demokracije.⁶

Dvije su, doduše važne, iznimke koje u analizama transformacije ne polaze jednostavno od pojma demokracije što se šturo poziva na Schumpetera ili aditivno popisuje Dahlove proceduralne minimume. Prva iznimka, Philippe Schmitter, kritizira reifikaciju takvoga *seta* utvrđenih postupaka i institucija. Nije stvar samo u potpunosti minimalnog popisa, nego je, povrh toga, značajno kakav se posebni odnos izgrađuje između državnih odlučivačkih tijela, intermedijarnih struktura interesnog posredovanja (stranaka, saveza, društvenih pokreta, medija) i oblika političkog odlučivanja. Cjelokupna mreža odnosa između građana i onih koji vladaju mora se reflektirati u pojmu demokracije. U pogledu na koncepciju demokracije, koja se primjenjuje neovisno o prostoru, vremenu i kulturi, on opominje: “Najvažnije je da konceptualizacija demokratske konsolidacije brižljivo izbjegava prihvaćanje historijski ili kulturno posebnog *Gestalta* kao standarda za vrednovanje suvremenih demokracija što se rađaju” (Schmitter, 1985., 14). Druga iznimka, Claus Offe, nedavno je pokazao opravdanost te opomene u posebnim demokratizacijskim zahtjevima u postkomunističkoj Istočnoj Europi. Njegova glavna postavka glasi: s obzirom na neuobičajenu akumulaciju ekonomskih, socijalnih, etnonacionalističkih i prezidencijalističko-populističnih problema i ugrožavajućih potencijala, nije dostatna liberalno-minimalistička koncepcija demokracije. Ako se ta “škrta” verzija demokracije sastoji samo u tome da su postupci utvrđeni,

⁵ Osam Dahlovih kriterija jesu: sloboda udruživanja; sloboda mišljenja; aktivno izborno pravo; pasivno izborno pravo; pravo političkih elita da se natječu za glasove birača; pluralizam izvora informacija; slobodni i poštenu izbori; institucije koje politiku vlade čine ovisnom o volji birača i ostalim oblicima izražavanja preferencija građana (Dahl, 1971., 3).

⁶ Izenađujuća je i minimalistička definicija demokracije Jona Elstera. Kritički društveni znanstvenik, koji je osamdesetih godina svoje društvenoznanstvene refleksije temeljio, prije svega, na “analitičkom marksizmu”, piše: “Demokraciju shvaćam kao jednostavnu vladavinu većine, utemeljenu na načelu jedan čovjek jedan glas” (Elster, 1988., 1).

ali da su rezultati kontingentni, pitanje je ne prekoračuju li materijalni rezultati, uz svu neizvjesnost, "granicu podnošljive tolerancije" (Offe, 1994., 86). Drukčije formulirano: prijeti opasnost da demokratski usmjereni ekonomski i socijalni rezultati politike budu ispod određenog praga traženja velikih dijelova stanovništva, te da oni stoga uskrate aktivnu i pasivnu lojalnost demokratskim postupcima i institucijama, odnosno da ju ni ne izgrade. Istočnoeuropskim transformacijskim društvima nije stoga na raspolaganju vrijeme koje je bilo priušteno evoluciji tržišnoprivrednih demokracija na Zapadu, gdje su tri velika vala političke modernizacije oblikovala pravnu državu, demokraciju i državu blagostanja u sekvenciji dugih vremenskih intervala. Jako je plauzibilna Offeova postavka da se, uz posebne privredne turbulencije postkomunističkih transformacija u istočnoeuropskim zemljama, "može računati na stabilizaciju liberalno-demokratskog režima samo ako se *istodobno* s demokracijom i kapitalizmom institucionaliziraju i dalekosežne socijalne sigurnosti" (Offe, 1994., 93). Ona može pretendirati da bude posebno valjana i u latinoameričkim društvima (Nohlen/Thibaut, 1994., 257).

Offeova argumentacija implicitno se, u najmanju ruku, svodi na to da demokratske strukture u postkomunističkim društvima trebaju "normative bite"⁷ (Barry, 1984., 595), tako da postupci, koji nisu lišeni demokratskih prigovora, proizvode moralno neprihvatljive rezultate. To je, tako reći, Offeov normativni zahtjev s funkcionalističkom nakanom, jer socijalnopolitičko osiguranje argumentacijski avansira u "functional prerequisite" demokratske konsolidacije. Uпитno je, dakako, mogu li takva socijalnodržavna osiguranja realnopolitički biti iznuđena pomoću politike obvezujućih određenja državnih ciljeva.⁸ Ako se socijalni životni minimum može utvrditi kao temeljna prava, onda određene koncepcije politike gube demokratsku mogućnost revidiranja. Formulira li se to iz dosljedne liberalne perspektive, one uzrokuju ograničavanje mogućnosti demokratskog izbora. Demokracija se, na stanovit način, brani od samorazaranja nedemokratskim sredstvima. To je predodžba o demokraciji koja nadilazi koncept teorija demokracije minimalista Schumpetera i Dahla.

Zacijelo je pragmatičan čin transformacijskog istraživanja da se njegov *mainstream* ne upušta u to minsko područje paradoksa teorija demokracije, nego se Schumpeterova elitarno-minimalistička koncepcija demokracije uzima kao ishodište vlastitih analiza.

2. Pojam konsolidacije

U istraživanju transformacije mnogo su sporniji pojam i koncept (demokratske) konsolidacije od pojma demokracije. Minimalistički koncepti (Di Palma, 1990., 138. i d.) konkuriraju maksimalističkim (Huntington, 1991., 263. i d.). Spor vlada o tome koji je vremenski okvir potreban za konsolidaciju neke postautoritarne demokracije. Istraživači transformacije nejedinstveni su u tome koje se političke, društvene i ekonomske institucije moraju konsolidirati da bi se moglo govoriti o stabilnosti demokratskih sustava koji su otporni na krize. Kontroverzno se raspravlja o tome koji putovi

⁷ Taj izraz zahvaljujem Ernestu Garzonu Valdesu (1986., 23).

⁸ Posve neovisno o fiskalnim opterećenjima i opterećenjima poduzeća, koja će kratkoročno biti jača od preobrazbe socijalnopolitičkih rezultata u proizvodnu snagu.

najbrže vode u demokratsku konsolidaciju. Nije još okončana rasprava o tome koji institucionalni aranžmani i kakvo ponašanje aktera (masa i elita) potiče ili koči konsolidaciju.

U transformacijskom istraživanju u političkoj znanosti najutjecajnije faznu podjelu procesa promjene sustava predložio je Philippe Schmitter. U slučaju uspješne promjene autoritarnog u demokratski sustav on, idealtipski, razlikuje liberalizaciju, demokratizaciju i konsolidaciju (Schmitter, 1985., 1988.). Konsolidacija počinje već prije okončanja faze demokratizacije. Dvije se faze preklapaju i u stvarnosti se ne mogu uvijek točno razdvojiti. Ipak je plauzibilno govoriti o svršetku tranzicije ako su obrasci ponašanja što su nastali *ad hoc* u promjeni režima prevedeni u stabilne strukture, ako pristup političkih aktera i proces političkih odlučivanja teku prema *a priori* utvrđenim i demokratski legitimno propisanim postupcima. Kako se taj proces razvija, kojim putem ide konsolidacija, koliko traje i hoće li biti uspješno okončana ovisi o nizu unutarnjih i vanjskih čimbenika. U najvažnije unutarnje čimbenike ubrajaju se: za kakvim predautoritarnim demokratskim iskustvima može posegnuti neka zemlja; kakvog je karaktera bio i koliko je trajao prethodni autoritarni sustav; kako je protekao slom starog režima, a kako faza tranzicije; kakve strategije slijede odlučivačke elite u fazi tranzicije i konsolidacije i kako ih vide mase; (Schmitter, 1988., 93). Važni vanjski čimbenici jesu: demokratska stabilnost susjednih država, uključenost u nadnacionalne i međunarodne privredne i političke saveze, učinci međunarodne potpore, vrsta uključenosti u međunarodnu podjelu rada i konjunkturane privredne cikluse (Schmitter, 1985., 64).

No, s gledišta promatrača, trajanje konsolidacijskog procesa ovisi, prije svega, o definiciji onoga što se podrazumijeva pod *konsolidiranim* demokratskim sustavom. Przeworski, primjerice, smatra demokraciju konsolidiranom kada određeni institucionalni sustav “postaje jedina igra u gradu” (Przeworski, 1991., 26), to jest kad nijedan relevantni akter ne djeluje izvan demokratskih institucija, a oni koji su izgubili vlast nastoje ju opet steći samo po onim demokratskim pravilima po kojima su je i izgubili. U tom je razumijevanju ponašanje aktera (osobito političkih elita) odlučujuće mjerilo demokratske konsolidacije. To je osobito jasno iz perspektive teorije djelovanja, isključujući li se prvotno sveza između oportunističkih struktura (prije svega institucija, normi, privrednih restrikcija) i samog djelovanja.⁹ Geoffrey Pridham implicitno prihvaća taj koncept kad govori o “negativnoj konsolidaciji” (Pridham, 1995., 168). Ona je “negativna” utoliko ukoliko se odnosi na djelovanje relevantnih aktera koji ne povređuju demokratska pravila, jer u određenoj historijskoj situaciji ne vide sistemske alternative demokratskom režimu. Nasuprot tome, on ograničuje pojam “pozitivne konsolidacije”. On se odnosi na etabliranje, vjerodostojnost i legitimnost cjelokupnog sustava. Ne ograničuje se samo na djelovanje elita, nego uključuje pozitivne obrasce stavova građana u vrednovanju razine konsolidiranosti demokratskog sustava. Pojam pozitivne konsolidacije proširuje analitički fokus, jer uzima u obzir političke institucije, djelovanje elita i obrasce stavova stanovništva u njihovu posebnome respektivnom odnosu (*isto*, 16). Takav koncept konsolidacije računa na mnogo veće vremenske obzore za stabiliziranje postautoritarne demokracije od “negativne konsolidacije” koja se tiče samo elita.

⁹ Na drugom je mjestu Przeworski briljantno izložio upravo uske demokratske restrikcije za transformacijsku politiku u privredi Istočne Europe (usp. Przeworski, 1991., 171. i d.).

Koncept srednjeg dometa, koji se nalazi između pozitivne i negativne konsolidacije, razvili su Gunther, Diamandouros i Puhle (1995., 7) u svojim analizama demokratizacije u zemljama južne Europe. Oni smatraju da je demokratski režim konsolidiran kad sve politički relevantne skupine tretiraju sve središnje političke institucije kao jedini legitimni okvir djelovanja u natjecanju za političku vlast. Taj je koncept usmjeren najprije na političke institucije i norme ponašanja, ali uključuje i obrasce političke kulture širokog stanovništva. A upravo su oni za Samuela Huntingtona središnja jezgra svake demokratske konsolidacije. Jer, stanovništvo mora naučiti da demokracija ne znači najprije rješavanje društvenih problema, nego mogućnost izbora vlada: “Demokracije su konsolidirane kad narod shvati da je demokracija rješenje problema tiranije, a ne nužno nešto drugo” (Huntington, 1991., 263). Taj proces učenja, koji u konačnici odlučuje o konsolidaciji demokratskog sustava, najčešće traje mnogo dulje od prilagodbe elita demokratskim postupcima odlučivanja. Huntington stoga računa na dulja razdoblja nego zastupnici minimalističke konsolidacije. On, tako, smatra da je konsolidacija poslijeratnih demokracija u Saveznoj Republici Njemačkoj i u Japanu dovršena tek kad je naraštaj koji je politički socijaliziran nakon rata stekao misaono vodstvo i brojčanu većinu u stanovništvu.¹⁰ Posebno važnim pokazateljem konsolidacije, koji se odnosi i na elite i na mase, Huntington smatra dvokratnu promjenu vlada u političkoj vlasti. Time se pokazuje, prvo, da dvije najvažnije vodeće političke skupine u nekoj zemlji prihvaćaju gubitak vlasti nakon poraza u demokratskim izborima. To, drugo, dokumentira da mase žele zamijeniti vladu, a ne demokratski režim (*isto*, 266). Po tom bi kriteriju poslijeratna demokracija u Saveznoj Republici Njemačkoj bila konsolidirana tek 1982., a japanska demokracija morala bi slovit kao nekonsolidirana i u devedesetih godinama. Italiji se dogodio dvokratni “*turn over test*” 1994., u trenutku kad su zamašne pojave dekonsolidacije potresale demokratski sustav. Primjeri pokazuju da Huntingtonova mjerila nisu sustavno odabrana i da ne udovoljavaju kompleksnosti procesa demokratske konsolidacije.

U nastavku ću predstaviti obuhvatniji i diferenciraniji koncept konsolidacije. Po svome normativno-demokratskom sadržaju, on nije maksimalistički. No, on je maksimalistički po svojem razumijevanju konsolidacije, te upravo stoga omogućuje diferencirane iskaze o uspjesima i neuspjesima konsolidacije na posebnim područjima. Stabilizacija ukupnog sustava nastoji se objasniti pomoću respektivnih ovisnosti političkih institucija (struktura), djelovanja elita (aktera) i obrazaca stavova na razini širokog stanovništva pomoću pojma legitimnosti. Tek pomoću tih posebno međuovisnih konsolidacijskih i opstrukcijskih učinaka mogu se preciznije shvatiti dinamika i tijek uspješnih i propalih procesa demokratizacije.

II. Demokratska konsolidacija kao model na više razina

U konstrukciji modela demokratske konsolidacije na više razina najprije polazim od sistematike koju su razvili Juan Linz i Alfred Stepan. Linz i Stepan (1991., 3) navode tri bitne dimenzije unutar političkog sustava u kojima se događa demokratska konsolidacija: ponašanje elita, stavove stanovništva i “strukturu”. U pogledu ponašanja

¹⁰ Takvo gledište podupiru studije *Civic Culture* Almonda i Verba iz 1963. i 1980.

(“*behaviorally*”) Linz i Stepan govore o konsolidiranoj demokraciji ako nijedan relevantni politički, vojni ili privredni akter ne mobilizira spomena vrijedne resurse protiv demokracije. Iz perspektive obrazaca stavova građana (“*attitudinally*”) demokratski je sustav konsolidiran ako je “jaka većina” stanovništva prihvatila demokratske strukture i postupke kao najbolji vladavinski poredak bez alternative. Demokratski sustav je strukturno (“*structurally*”) konsolidiran ako ne postoje više nikakve “rezervne domene” koje su izmahnule kontingentnosti demokratskih odluka i ako arene demokratskog odlučivanja ne nadziru moćni korporativni akteri (primjerice, vojska, crkva, krupni zemljoposjednici, financijske i poduzetničke oligarhije). Unatoč razboritom diferenciranju demokratske konsolidacije, Linz i Stepan propuštaju navesti sekvencioniranje tih procesa i točnije naznačiti ovisnosti među pojedinim dimenzijama. Analitičke razine ostaju međusobno uvelike nepovezane. Stoga iskazi o tijeku konsolidacije nisu sustavni.

Predlažem stoga analitičko sekvencioniranje razina konsolidacije, te ih dopunjujem temeljnom razinom intermedijarnoga interesnog posredovanja između društva i arena državnog odlučivanja. Takav model s više razina posjeduje četiri razine, čija konsolidacija počinje, doduše, istodobno, ali se okončava nakon razdoblja različite duljine.

1. *Institucionalna* konsolidacija: time označujem – odstupajući od Linza i Stepana – konsolidaciju središnjih ustavnih tijela i političkih institucija, kao što su državni poglavar, vlada, parlament, sudstvo i izborni sustav.¹¹ Posredstvom normativnih i strukturirajućih uvjeta, kao i uvjeta koji ograničuju djelovanje, oni utječu na drugu (kao i na sljedeće) razinu intermedijarnoga interesnog posredovanja.

2. *Predstavnička* konsolidacija: ona dotiče razinu teritorijalnog (stranke) i funkcionalnog (savezi) predstavljanja interesa. Stanje konsolidiranosti prve i druge razine, kao i njihova zajednička konfiguracija odlučuju o tome hoće li treća razina

3. konsolidacija *ponašanja* doista smanjivati poticaje da moćni akteri – kao što su vojska, veleposjednici, poduzetnici, radikalni pokreti, tajne skupine ili populistično-karizmatične vođe – ostvaruju svoje interese izvan demokratskih institucija i protiv demokratski legitimiranih predstavničkih aktera. Ako su te tri prve razine umnogome konsolidirane, od njih potječu odlučujući impulsi u izgradnji građanskog društva koje podupire demokraciju.

4. Konsolidacija *civic culture* zaključuje stabilizaciju sociopolitičkog temelja demokracije. Ona može, kao što znamo iz istraživanja političke kulture “drugog vala demokratizacije” (1943.-1962.), trajati desetljećima i biti zapečaćena tek generacijskom smjenom (Almond/Verba, 1963., 1980.). Tek kad su dovršene sve četiri faze konsolidacije, može se govoriti o uvelike konsolidiranoj demokraciji koja je otporna na krize.

Budući da sam uključio drugu i četvrtu razinu, dospio sam – u usporedbi s *mainstreamom* transformacijskog istraživanja – do maksimalističkog pojma konsolidacije. Time se izbjegava mogućnost da se mogući slom već “konsolidiranoga” demokratskog

¹¹ Koristim uski pojam institucija koji uključuje, prije svega, središnja ustavna tijela i izborni sustav, ali ne i društvene organizacije, kao što su stranke, savezi i masovni mediji. Tako slijedim shvaćanje institucija kakvo je formulirao Douglas North: “Institucije su pravila igre, a organizacije su igrači” (North, 1992., 4.).

sustava objašnjava voluntarističkim i nekonceptualiziranim opisima “dekonsolidacije”. Slom međuratnih demokracija u Italiji, Njemačkoj i Austriji može se preciznije objasniti obuhvatnim i diferenciranim pojmom konsolidacije nego problematičnim pojmovnim parom konsolidacija-dekonsolidacija. U navedenim zemljama bila je konsolidirana upravo prva razina. Druga razina predstavničkog posredovanja interesa – osobito stranački sustavi – nikad se nije konsolidirala. Time su posredovani poticaji na treću razinu (konsolidacija ponašanja) “neformalnih političkih aktera” (radikalnih pokreta, vojske, kapitala) da vlastite korporativne interese ostvaruju izvan demokratskih institucija i protiv njih. Potpuno nekonsolidirana četvrta razina demokratske potpore masa nije se, zbog oblika i sadržaja *politics* i *policies* koji su bili štetni za legitimnost, mogla razviti dostatno da bi “zaštitila” prvu razinu demokratske *polity* od aktera koji su bili neprijatelji demokracije.

No, ni demokratski sustav koji je konsolidiran na sve četiri razine nije potpuno imun od mogućih dekonsolidacijskih potencijala. Ni u razvijenim društvima demokracija nije ni neizbježna niti nepovratna (Schmitter, 1995., 47). Ipak, demokracija koja je konsolidirana na sve četiri razine ima velike rezerve otpornosti protiv vanjskih destabilizirajućih šokova, koji nastaju u dramatičnim ekonomskim ili vanjskopoličkim krizama. Proces dekonsolidacije morao bi trajati dulja razdoblja i obuhvatiti sve četiri razine prije nego što bi autokratske tendencije razorile demokratski karakter sustava.¹²

No, i pored diferenciranja koncepta demokratske konsolidacije, još nema odgovora na neka važna pitanja: Jesu li konsolidacijske razine hijerarhizirane? Koji aranžmani potiču djelomičnu, a koji sveobuhvatnu konsolidaciju demokratskih sustava? Kakve su ovisnosti među pojedinim razinama, koje utječu na demokratsku konsolidaciju? Koji “vanjski čimbenici” pogoduju konsolidaciji postautoritarnih demokracija?

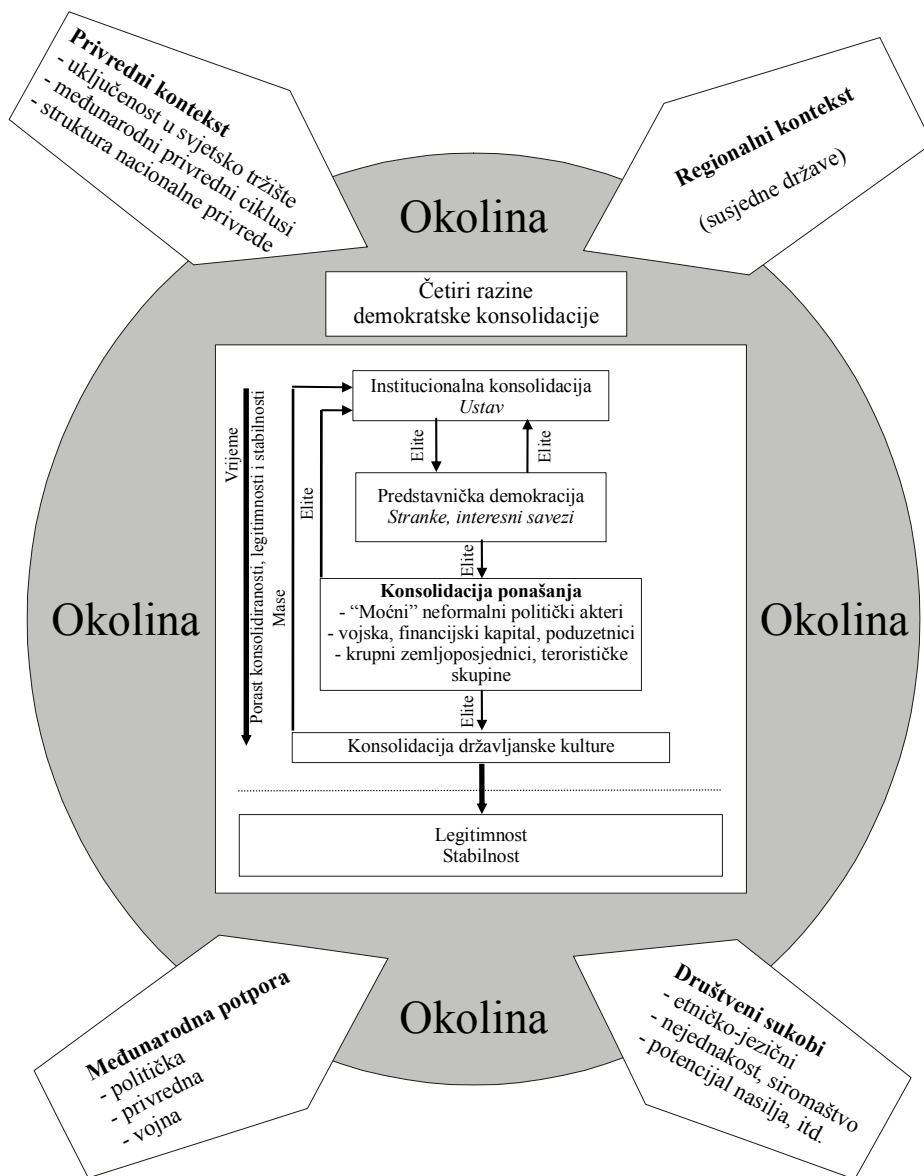
Na ta se pitanja može odgovoriti pristupom srednjeg dometa, koji najprije izolirano analizira izgradnju i stabilizaciju prve i druge razine i koncipira ih kao “djelomični režim” (Schmitter, 1985., 1995.).¹³ U drugom koraku mogu se izložiti ovisnosti među pojedinim razinama konsolidacije tako da bude očita systemska topografija ovisnih djelomičnih režima.¹⁴ Uspjesi u konsolidaciji djelomičnih režima, ali i stabilizacijski i opstrukcijski učinci što se generiraju upravo iz njihovih međuovisnosti i neovisnosti, odlučuju na posljertku o konsolidaciji cjelokupnoga političkog sustava.

¹² Postupna razgradnja demokracije u Urugvaju (1967.-1973.) jedan je od malih primjera dekonsolidacije prethodno stabilne demokracije. Italija devedesetih godina pruža suvremeni primjer dekonsolidacijskih tendencija. Gubici legitimnosti na razini interesnog posredovanja (razina 2) i masovne potpore (razina 4) u njoj nisu tako golemi i trajni da bi za potencijalne veto-sile (razina 3) i stanovništvo alternative autoritarnog sustava postale privlačnije od demokracije. Razina *polity* ima stoga u Italiji devedesetih godina još prilično solidan temelj (Merkel, 1994.).

¹³ To se pitanje navodi na ovom mjestu zbog svoga značenja, ali se u izlaganju što slijedi ne odgovara na njega zbog nedostatka prostora. Usp. o tome, među ostalim: Whitehead 1986.; Pridham, 1991.

¹⁴ Pod djelomičnim režimom (*partial regime*) podrazumijeva se, kao što to čini Schmitter, djelomična sfera političkog sustava, koja se razgraničuje od ostalih dijelova režima pomoću razvoja razmjerno stabilnog seta struktura, pravila, načela komunikacije i logika djelovanja (Schmitter, 1985., 10).

Slika 1: Model demokratske konsolidacije na više razina (v. prilog u tekstu)

1. Institucionalna konsolidacija

Institucionalna i intermedijarna razina konsolidacije, kao i razine što se tiču ponašanja i stavova, u ovom se nizu mogu shvatiti kao jedna sekvencija nakon koje slijedi konsolidacija cjelokupnoga sociopolitičkog sustava. Naime, konsolidacija od druge do četvrte faze ne počinje tek nakon dovršenja stabilizacije središnjih političkih ustavnih institucija. Ponekad se okonča i treća faza konsolidacije (*behavioural consolidation*), dok su organizacije intermedijarnog predstavljanja interesa (stranke, savezi) još podložne zamašnim fluktuacijama ili su tek rudimentarno ukorijenjene u društvu. U suvremenoj istočnoj Europi to vrijedi za Poljsku, Češku i Mađarsku. Zapravo, u skiciranom slijedu faza konstitucionalno utemeljenje demokracije jest, logično i realnopovijesno, na početku. Ono se, po svim pravilima, dovršava najranije. Prvi korak u demokratskoj konsolidaciji jače zasnivaju utvrđene pravne norme nego demokratski *founding elections*. Tek one daju normativnu snagu sa sankcijama neformalnim obrascima ponašanja u rješavanju društvenih i političkih sukoba, što su izgrađeni ili dogovoreni u procesu tranzicije. U tom smislu zastupam, u pogledu demokratske konsolidacije, postavku "*polity first*".

First vrijedi u dvostrukome, to jest u vremenskom i hijerarhijskom smislu. Ustavotvorstvo je vremenski na početku procesa konsolidacije i već stoga u znatnoj mjeri obilježuje izgled konsolidacije na sljedećoj razini. Hijerarhijski nadređeni položaj može biti dodijeljen ustavu zato što on, prvi put tijekom procesa transformacije, uzrokuje drastično reduciranje kontingentnosti u ponašanju. Pomoću njega se strateška djelovanja političkih aktera vezuju uz temeljni konsenzus, te se tako sprječava prekomjerno međusobno nepovjerenje. Posredstvom autoritativne norme o iterativnim okvirima djelovanja ustav utječe na očekivanu političku sigurnost koja stabilizira sustav. Ustav, dakle, *jamči* utvrđeno ponašanje u procesima političkog odlučivanja (Merkel/Segert/Sandschneider, 1996., 18). On definira kompetencije i postupke razrješavanja sukoba u djelomičnom režimu, koje nadsvođuje "setom metapravila" (Schmitter, 1995., 286). Idealni slučaj uvažavanja norme, dakle brzo prenošenje slova ustava u ustavnu stvarnost, ne nastupa, dakako, automatski nakon osnaženja ustava. Hoće li se on ostvariti i kojom brzinom će se to zbiti ovisi, među ostalim, o načinu donošenja ustava (Von Beyme, 1968.; Ackerman, 1993.; Boecheoferde, 1994.; Elster, 1994.), karakteru ustava (Lijphart, 1992.; Merkel, 1996., 94. i d.) i historijski nastalome "socijalnom kapitalu" (Putnam, 1993.) sociokulturne "okolice" koja okružuje ustav.

Postautoritarni ustavi trebaju, dakle, podariti legitimnost i stabilnost mladim demokratskim poređcima u zemljama istočne Europe, što ih oni sami moraju tek steći. No, kako u takvome protuslovnom stanju mladim ustavima pristaje suverenost? U državno-pravnoj i političkoznanstvenoj raspravi o tome ističu se dva izvora legitimnosti: "formalna" i "empirijska" legitimnost.

*(a) Formalna legitimnost*¹⁵

Na pitanje o legitimnosti demokratskog postupka donošenja ustava može se odgovoriti na tri razine (Elster, 1994., 43):

- *legitimnosti odozgo*: ustav može biti demokratski legitiman samo ako je ustavotvorna skupština nastala demokratski legitimno;
- *interne proceduralne legitimnosti*: postupak u ustavotvornoj skupštini mora slijediti demokratska načela;
- *legitimnosti odozdo*: nacrt ustava daje se na ratifikaciju narodu referendumom.

Ta tri načela legitimnosti ustavodavnog postupka mogu se – oslanjajući se na Boeckenfoerdea (1994., 67. i d.) i na praksu ustavotvorstva demokratskih država (Von Beyme, 1968., 1971.) – usustaviti u četiri tipa postupka. Redoslijed četiriju tipova je hijerarhijski uređen i seže od “vrlo demokratskoga” postupka (tip 1) do postupka koji je “opasan sa stajališta teorije demokracije” (tip 4).

1. Skupštinu koja *donosi nacrt ustava* i koja je neovisna o djelatnom parlamentu bira narod. Ona izrađuje nacrt ustava, osnažuje ga i podastire narodu (*pouvoir constituant*) na glasanje na referendumu. Primjer takva trostupanjskog legitimiranja jest Ustav Četvrte Republike u Francuskoj.

2. *Ustavotvorna skupština (Constituante)* izabrana je demokratski. Ona izrađuje ustav, odlučuje i ozakonjuje ga sama. Ustav se više ne podastire narodu – u smislu državljana s pravom glasa – da glasuje o njemu. Primjer te varijante dvostupanjskog legitimiranja jest Ustav Weimarske Republike.

3. Nacrt ustava izrađuje određeno *državno tijelo* (primjerice, službeni parlament, vlada), a osnažuje ga (najčešće, ali ne i uvijek) parlament. Ne bira se, dakle, skupština koja donosi nacrt ustava i koja je neovisna o djelatnom parlamentu ili vladi. Održava se referendum o nacrtu ustava. Primjer te varijante dvostupanjskog legitimiranja jest Ustav Pete Republike u Francuskoj.¹⁶

4. Određeno *državno tijelo* izrađuje ustav (odnosno revidira stari), a ozakonjuje ga službeni parlament. Ne održava se referendum o ustavu. Primjeri toga jednostupanjskog legitimiranja jesu ustavi Mađarske i Poljske iz 1989. godine.

Tablica 1 pokazuje kako je ustavotvorstvo u četiri velike regije trećega vala demokracije klasificirano u toj četvornoj tipologiji.

Nijedna mlada demokracija “trećeg vala” nije izabrala demokratski uzoran put ustavotvorstva (tip 1). To upućuje na vremenski tjesnac koji vlada u posebno dramatičnim promjenama sustava (kolapsu režima). Ustavotvorci su se odlučivali između demokratski uzornih postupaka i dulje, možda rizične, privremene faze bez demokratskog

¹⁵ O pitanju legitimnosti ustava u demokracijama “trećeg vala” općenito usp. Merkel/Sandschneider/Segert (1996.) i u istočnoj srednjoj Europi posebno usp. Merkel (1996.).

¹⁶ Demokratska razlika između tipa 2 i 3 minimalna je. Hijerarhijski redoslijed dvaju tipova ovisi i o preferiranju elemenata izravne ili predstavničke demokracije.

ustava ili brzog postupka donošenja ustava s nekim proceduralnim i sadržajnim nedostacima. Primjedba Klausa von Beymea da su istočnoeuropske elite koje su željele demokratizaciju “u pravilu imale preče probleme ... te nisu imale vremena za dvostruko sudjelovanje naroda” u donošenju ustava (Von Beyme, 1994., 236), očito je općenito posve točna za ustavotvorstvo nakon slomova režima.

Tablica 1. Ustavotvorni postupci u južnoj i istočnoj Europi, Južnoj i Središnjoj Americi i istočnoj Aziji

<i>area</i> Vrsta us- tavotvorstva	Južna Europa	Istočna Europa	Južna i Središnja Amerika	Istočna Azija
<i>Nacrt ustava de- mokratski izabrane constituante; pri- hvaćanje referen- dumom</i>				
Ustav donosi de- mokratski izabrana <i>constituanta</i> ; pri- hvaćanje referen- dumom	Portugal (1976.)	Bugarska (1991.)	Paragvaj (1992.) Honduras (1981.) Salvador (1984.) Gvatemala (1985.) Nikaragva (1987.)	Tajvan (1991.-1994.)
<i>Državno tijelo predlaže ustav; prihvaćanje refe- rendumom</i>	Španjolska (1978.)	Rusija (1993.) Rumunjska (1991.) Litva (1992.)	Brazil (1988.) Čile (1980., 1989.) Ekvador (1978.)	Filipini (1987.) Južna Koreja (1987.)
<i>Državno tijelo do- nosi ustav; prihva- ćanje bez referen- duma</i>	Grčka (1974.)	Albanija (1991.: prov. ustav) Polj- ska (1992.: mali ustav) Mađarska (1989.: prov.ustav) Slovačka 1992.: prov. ustav) Češka 1992.: prov. ustav) Latvija (1992.) Slovenija (1991.) Bjelorusija (1994.)	Argentina (1983.) Urugvaj (1984.) Peru (1980.)	Tajland (1992.)

Primjedbe: Argentina, Bolivija i Urugvaj vratili su se predautoritarnom ustavu. U Grčkoj je Ustavotvorna skupština imala samo jedan nalog za ustavnu reviziju. Revidiran je Ustav iz 1952. Referendum iz 1974. odnosio se samo na pitanje hoće li Grčka ostati monarhija ili postati republika. Za republiku je glasovalo 69,2 posto. U Čileu je dosad propala načelna revizija autoritarnog ustava iz 1980. zbog nedostatka većine u parlamentu. U slučaju Albanije, Poljske, Slovačke, Češke i Mađarske riječ je o provizornim ustavima.

Od zemalja koje su donijele ustav prema još uvijek zahtjevnome drugom postupku samo se portugalski može smatrati konsolidiranim. Nasuprot tome, među zemljama s nedemokratskim ustavotvorstvom najmanje pet ustava (Grčka, Slovenija, Češka, Mađarska, Urugvaj) uživa, poredbeno gledano, visoku legitimnost u stanovništvu. Nasuprot Bruceu Ackermanu (1993., 77) i vladajućemu znanstvenom mišljenju u državnom pravu, zastupam shvaćanje da je demokratska uzoritost u ustavotvorstvu sekundarna za konsolidaciju, stabilnost i kvalitetu postautoritarnih demokratskih poredaka. Primjeri trećeg vala demokratizacije, kao i ustavni razvitak u Zapadnoj Europi nakon 1945., čine uvelike dvojbenom postavku da je demokratski uzoran ustavotvorni postupak posebno prikladan za utemeljenje ustavnog patriotizma. Tako je Ustav Četvrte Republike u Francuskoj, po “demokratskom ostvarenju *pouvoir constituant* u europskoj ustavnoj povijesti” (Von Beyme, 1968., 16), bio uzorno legitimiran u četiri demokratska koraka. No, neomiljen među svojim građanima, održao se samo jedanaest godina. Ustav Savezne Republike Njemačke, koji je bio posve nezadovoljavajuće legitimiran demokratskom procedurom, proizveo je tijekom svoga postojanja onaj ustavni patriotizam koji je, uz “privredno čudo”, trajno konsolidirao poslijeratnu demokraciju Savezne Republike Njemačke.

Često se precjenjuje demokratska kvaliteta “legitimnosti odozdo” – ustavnog referenduma. To napose vrijedi za postautoritarna ili posttotalitarna stanja u kojima se ustav donosi u vremenskom tjesnacu i u uvjetima nerazvijenoga građanskog društva. No, ako nije moguća sadržajna rasprava o ustavu, ustavni plebisciti od malog su značenja i uvelike aklamacijske prirode. Održe li se u neprosvijetljenim, nasilnim i izmanipuliranim sklopovima, kao u Rumunjskoj (1992.) ili Rusiji (1993.), posve im se mora osporiti funkcija demokratske legitimacije.

(b) “Empirijska legitimacija”

Pod empirijskom legitimacijom podrazumijevam da je neki ustav zadobio dostatnu mjeru “legitimacijske vjere” (Max Weber), odnosno “specifične i difuzne potpore” (David Easton) posredstvom svoga utjecaja na stvarnu politiku i društvene odnose. Izgledi su za to osobito dobri ako su u ustavu uvjerljivo spojena tri načela:

- *društvena i politička inkluzivnost*: u institucionalnom pristupu političkoj vlasti ne smiju biti grubo oštećene veće strukturne manjine (rasne, etničke, vjerske) i društvene i političke skupine;
- *institucionalna eficientnost*: političke institucije moraju donositi provedive odluke i implementacije;
- *politička učinkovitost*: političke odluke vidljivo moraju pridonositi rješavanju društvenih problema (ekonomskih, socijalnopolitičkih problema, te problema unutarnje i vanjske sigurnosti).

U transformacijskom istraživanju od kraja osamdesetih godina o problemu inkluzivnosti, eficientnosti i učinkovitosti raspravljalo se na dvije razine:

- *na razini sustava vlade*: rasprava se kretala oko pitanja jesu li za konsolidaciju mladih demokracija najprikladniji parlamentarni, predsjednički ili polupredsjednički sustavi vlade;

- *na razini modusa političkog odlučivanja*: pitanje je glasilo ispunjavaju li zahtjeve za konsolidacijom najbolje većinski, konsenzualni ili intermedijarni tipovi demokracije.

Posebno široka rasprava vođena je o pitanju prikladnog sustava vlade. Ona se ovdje ne može oslikati.¹⁷ Pozicije koje su parlamentarne sustave vlade smatrale načelno primjerenijima (Linz, 1990b, 1994.; Lijphart, 1990., 1992., 1994.; Stepan/Skatch, 1993.) suprotstavljale su se zagovornicima prezidencijalizma (Horowitz, 1993.). U Giovanniiju Sartoriju našao se, napokon, i pobornik polupredsjedničkog sustava vlade. Kritičari (Nohlen, 1991.; Thibaut, 1992.; Lipset, 1994.) predbacivali su osobito Linzu, i to s pravom, da “idealtipsko-deduktivna” (Thibaut, 1992., 113) argumentacija zanemaruje institucionalne i sociokulturne okoline unutar kojih moraju djelovati velika ustavna tijela u sustavima vlade. Za demokratsku je konsolidaciju, štoviše, odlučan način harmoniranja središnjih političkih institucija s izbornim i stranačkim sustavom, savezima, državnom upravom i regrutacijom elita (Nohlen, 1994., 4). U pogledu parlamentarne ili predsjedničke opcije u načelu se nadovezujem na to gledanje. No, to ne vrijedi za različite varijante semiprezidencijalizma (Rueb, 1994a; Merkel, 1996., 104). Njihova unutarnja konstrukcija dopušta i kontekstualno neovisne iskaze kako oni nude posebno nepovoljne institucionalne aranžmane za mlade, nekonsolidirane demokracije. Institucionalna konkurencija između predsjednika države i šefa vlade unutar egzekutive, te rijetko zadovoljavajuće oštro razdvojene kompetencije između predsjedničke egzekutive i parlamentarne legislative ometaju sposobnost odlučivanja u slučaju kohabitacije. Odgađaju se rješenja hitnih problema. Njihovo mjesto zauzimaju problematični postupci političke vlasti. To može, vrlo brzo, uzrokovati gubitak “specifične potpore” (Easton) u stanovništvu. Primjeri za to jesu Južna Koreja od 1988. do 1990., Poljska nakon 1990. i Rusija nakon 1991. No, ako predsjednik države i parlamentarna većina pripadaju istoj stranci, kao što je to slučaj u Hrvatskoj, Rumunjskoj, Južnoj Koreji (od 1990.), Litvi (od 1994.) i Poljskoj (od 1995.), ukida se unutarnja konkurencija u egzekutivi. Tada državni poglavar raspolaže takvim opsegom vlasti kakav, u pravilu, nemaju ni premijeri u parlamentarnim sustavima, niti predsjednici država u predsjedničkim sustavima. Nedostaju važni *checks and balances* koji bi nekonsolidirane demokracije zaštitili od degeneracija u “delegiranu demokraciju” (O’Donnell, 1994.), u kojoj izabrani predsjednik, kojega jedva da ograničuju konstitucionalne kontrole, vlada plebiscitarno-autoritarno.

Nohlenova kritika Linzove i Stepanove kontekstualno neovisne argumentacije u prilog parlamentarnim sustavima vlade opetovano pokazuje nužnost analitičkog povezivanja konsolidacijskih razina 1 (ustavne institucije, sustavi vlade) i 2 (institucije intermedijarnog posredovanja interesa), što sam ih prethodno skicirao. Jer, tek uzajamno prepletanje dviju razina može rasvijetliti obrise odnosa moći i komunikacijskih odnosa među ovisnim institucijama i akterima. U jednome ranijem spisu Arend Lijphart (1984.) je to, makar djelomice, pokušao s posebnog aspekta koncentracije vlasti, podjele vlasti i inkluzije preko idealtipova većinske i konsenzualne demokracije, budući da je u institucionalnu analizu uključio stranački sustav, koalicijske oblike tvorbe vlade i proceduralne moduse političkog odlučivanja.

¹⁷ Kratak sažetak te rasprave usp., između ostaloga, u: Merkel/Sandschneider/Segert, 1996., 25. i d.

2. Predstavnička konsolidacija

Konfiguracija i otvorenost državnih institucija, vrsta izbornog sustava i normativnih propisa za interesne saveze imaju – uz strukture društvenih sukoba – prvi jači, ali ne i određujući utjecaj na nastajuću konfiguraciju intermedijarnih struktura. Oblici interesnog posredovanja između društva i instancija državnog odlučivanja mogu se razlikovati po teritorijalnoj i funkcionalnoj dimenziji. Prvu određuju političke stranke, a posljednju interesni savezi

(a) Stranački sustavi

Stranački sustavi u postautoritarnim transformacijskim društvima oblikuju se, prije svega, posredstvom triju utjecaja. Prvo, posredstvom transformacijskog sukoba između autoritarnog režima i demokratske opozicije (Kitschelt, 1992b); drugo, posredstvom strukture društvenog *cleavagea* (Lipset/Rokkan, 1967.; Sartori, 1976.); i treće, posredstvom izbornog sustava (Nohlen, 1990.). Središnji transformacijski sukob između autoritarnog režima i demokratske opozicije razvija samo prolaznu oblikovnost. Napredovanjem demokratske konsolidacije opozicijske “forumske stranke” raspadaju se brzo uzduž ideoloških, socijalnih ili osobnih crta razdvajanja (Von Beyme, 1994., 296). Strukturu i dinamiku natjecanja u stranačkim sustavima dugoročno pak oblikuju, prije svega, društvene i, u manjoj mjeri, osobne crte sukoba. Izborni sustavi mogu u znatnoj mjeri pridonijeti da se stranački sustavi “racionaliziraju” tako da se grubo ne povrijedi načelo društvene inkluzivnosti, kao i da se potakne oblikovanje stabilnih vladinih većina. Iz prvog razloga demokratsku konsolidaciju ugrožavaju izborni sustavi relativne i apsolutne većine, a iz drugog razloga čisti razmjerni izborni sustavi (bez prohibitivne klauzule). Većinski sustavi često diskriminiraju veće društvene i političke skupine u pristupu političkoj vlasti (primjerice, u Makedoniji, Ukrajini, Bjelorusiji i na Filipinima). Oni mogu uzrokovati zaoštavanje regionalnih hegemonija, gotovo ukloniti opozicijske stranke i voditi ka razvitku sustava s dominantnom strankom koji minimaliziraju mogućnost promjene vlade (Nohlen, 1995., 25). U heterogenim društvima s multiplim crtama sukoba većinski izborni sustavi ometaju društvenu integraciju i gotovo institucionalno skrivaju destabilizacijski potencijal za mlade demokracije. Čisti razmjerni izborni sustavi koče tvorbu stabilnih vladinih većina, kao što pokazuju primjeri Weimarske Republike, Italije nakon 1948., Poljske od 1990. do 1993. i Tajlanda u pojedinih fazama nakon 1946. Spektar izbornih sustava koji potiču konsolidaciju proteže se od razmjernih izbornih sustava s prohibitivnim klauzulama do rovovskih, odnosno kompenzacijskih izbornih sustava, koji približno ravnopravno kombiniraju elemente razmjernih i većinskih izbora.¹⁸ Posebno pozitivnim primjerom čini se kompenzacijski izborni sustav Mađarske, koji pripada rovovskim sustavima i kojemu se oko 45 posto mandatnih mjesta određuje prema načelu apsolutne većine, a oko 55 posto prema razmjernom načelu. On potiče stabilne vladine većine, ne skriva u sebi grube diskriminacije strukturnih manjina i potiče alterniranje u odgovornosti za vladu. Dakako, izborni sustavi u postautoritarnim demokracijama, u pravilu, ne nastaju ponajprije iz nestranačkih razmišljanja o konsolidaciji, nego iz stranačkih računica o vlasti. One određuju i granice prokonsolidacijskog *institutional engineeringa*. Primjeri Španjolske (pojačani razmjerni izborni sustav) i Mađarske (kompenzacijski rovovski sustav) pokazuju da su

¹⁸ O podjeli istočnoeuropskih izbornih sustava na deset tipova usp. Kasapović/Nohlen, 1996.

u izbornom pitanju – nasuprot sustavu vlade – prokonsolidacijski sustavi smješteni više u sredini između čistih tipova većinskih i razmjernih izbora.

Koji tipovi stranačkih sustava potiču, odnosno ugrožavaju demokratsku konsolidaciju? Uvažavajući mjerila inkluzivnosti i stabilnosti vlade, a na podlozi Sartorijeve tipologije (1976.), to su varijante umjerenoga višestranačkog sustava, koje se nalaze između dvostranačkog sustava i polariziranoga ekstremnog pluralizma (Von Beyme, 1982., 312) i koje potiču konsolidaciju. To konkretno znači: stranački sustavi djeluju poticajno na demokratsku konsolidaciju ako imaju sljedeća svojstva:

– *stupanj fragmentacije*: stranački sustavi s niskim ili srednjim stupnjem fragmentacije potiču konsolidaciju. U istraživanju stabilnosti političkih sustava smatra se da visoki pokazatelji fragmentacije¹⁹ stranačkih sustava ugrožavaju stabilnost cijeloga političkog sustava. To vrijedi osobito onda kada su oni povezani – kao što je većinom slučaj – s ideološkom polarizacijom, slabim i heterogenim koalicijskim vladama i čestim promjenama vlade (Weimar, Četvrta Republika u Francuskoj, talijanska republika, Poljska 1990.-1993.). Jedan od čimbenika koji je uzrokovao brzu konsolidaciju post-autoritarnih demokracija u Grčkoj, Portugalu i Španjolskoj bio je nizak stupanj fragmentiranosti njihovih stranačkih sustava. Samo deset godina nakon tranzicije, sredinom osamdesetih godina, on je bio malo ispod zapadnoeuropskog prosjeka (Merkel, 1990., 6; Morlino, 1995., 324). To dosad nije važno za postkomunističke demokracije srednje istočne Europe. Samo je indeks fragmentiranosti u Mađarskoj tijekom prvoga i drugog legislaturnog razdoblja bio u zapadnoeuropskom prosjeku. U Čehoslovačkoj je bio daleko od njega. I države nasljednice, Češka i Slovačka, još pokazuju jasnu natprosječnu fragmentiranost. U Poljskoj do 1993. visoki stupanj fragmentiranosti bio je bez konkurencije među svim liberalnodemokratskim sustavima (Merkel, 1994b, 475). I nakon reforme izbornog prava 1993. bio je još daleko iznad zapadnoeuropskog, kao i istočnoeuropskog prosjeka;

– *polarizacija i protusistemske stranke*: prednosti u konsolidaciji imaju stranački sustavi koji pokazuju malu ideološku distanciju između relevantnih lijevih i desnih stranačkih krila i koji nemaju protusistemske stranke. U tri mlade južnoeuropske demokracije na ljevici se relevantnom protusistemskom strankom može označiti samo Komunistička partija Portugala (Morlino, 1995., 365). Krajnji desni pol stranačkih sustava ostao je potpuno nezaposjednut. Drukčije je bilo u latinoameričkim zemljama Salvadoru i Guatemali, gdje je upravo politička desnica otvoreno i tajno djelovala protiv demokratskog sustava. Dok mlade demokracije u zemljama istočne Azije nisu ugrožene protusistemskim strankama, u Istočnoj Europi, napose u Rusiji, Latviji i Slovačkoj, demokratsku konsolidaciju otežava postojanje dviju antagonističnih protusistemskih stranaka (Von Beyme, 1994., 301. i d.; Segert/Machos, 1995.);

¹⁹ Indeks fragmentiranosti mjeri rascjepkanost stranačkog sustava prema broju stranaka, utvrđenu prema njihovim udjelima u glasovima. Prema Raeu (1968.), indeks fragmentiranosti računa se tako da se sačini zbroj kvadriranih udjela svih stranaka i potom odbije od 1.

– *fluktucija birača (volatility)*:²⁰ stranački sustavi s niskom i srednjom fluktuacijom birača djeluju konsolidirajuće na cjelokupni sustav. Neposredno nakon faze tranzicije postautoritarni stranački sustavi pokazuju, po svim pravilima, visok *volatility*. Smanjivanje fluktuacije birača naznačuje da se oblikovao stabilizirajući element u identifikaciji sa strankama. On ukazuje da su stranke kao intermedijarne strukture uhvatile u društvu nužne korijene bez kojih nije moguće interesno posredovanje između društva i države. Osim toga, opadanjem fluktuacije birača postaju nevjerojatnima i turbulencije pri promjeni vlade i *U-turns* u politici vlade. Poredbeno visoka fluktucija birača bila je i jest tvrdokorni problem konsolidacije u svim postautoritarnim demokracijama trećeg vala (iznimke su Grčka i Čile).

Sustav konsolidiranih, odgovornih i društveno ukorijenjenih stranaka jača političku efijentnost i učinkovitost u oblikovanju i provedbi političkih odluka. To opet djeluje privlačno na biračkom tržištu, ojačava položaj stranaka koje sudjeluju u natjecanju i poboljšava njihove odnose sa savezima. Time se daje jaki poticaj strankama da se prilagode institucijama i normama demokratskog sustava. U takvom stanju postoje povoljni uvjeti da relevantni politički akteri pretpostave sigurne dobiti od poštovanja pravila potencijalnim dobitima od njihova narušavanja (North, 1992.). U optimalnom slučaju tako se može pokrenuti konsolidacijski krug koji pokreće sam sebe i koji se uzajamno pojačava, a koji je temelj solidnih aktera što djeluju zbog vlastitih racionalnih interesa. I iz tog razloga konsolidiranome stranačkom sustavu pripada središnja uloga u procesu demokratske konsolidacije.

(b) *Savezi*

Same stranke ne mogu jamčiti interesno posredovanje između društva i države. Teritorijalno predstavništvo mora biti dopunjeno komplementarnim režimom posredovanja funkcionalnih interesa pomoću saveza. Upravo je ta razina intermedijarnih struktura kronično nerazvijena u postautoritarnim društvima. Fiksiranost na državu većine autoritarnih sustava zapostavlja slabo civilno društvo. Državno zaštićena sfera društva, u kojoj se mogu organizirati i artikulirati privredni interesi, društvene skupine ili kulturne struje, u autoritarnim režimima jedva da postoji ili postoji u nadziranim nišama. To je veliki teret naslijeđa, osobito za postkomunističke demokracije istočne Europe (Schienstock/Traxler, 1993.; Offe, 1994., 121), a u slabijem obliku opterećuje i postdiktatorska društva Portugala, Grčke i Španjolske (Schmitter, 1995., 287) i mlade demokracije istočne Azije.

Diferenciranje i pluraliziranje društva, što otpočinje s promjenom sustava, nipošto automatski ne rješava demokratski i funkcionalni problem posredovanja socijalnih interesa unutar društva i u odnosu prema državi. “Društvo”, piše Jacek Kuron, jedan od istaknutih aktera poljske transformacije, “može biti nevjerojatno diferencirano; no, riječ je o tome je li organizirano, jer je samo tada i integrirano” (Kuron, 1991.). Tek uzajamno prihvaćanje i organiziranje socijalnih i privrednih interesa osposobljava neko društvo da kolektivno djeluje u odnosu prema konkurentskim interesima i državi. Pomoću saveza to djelovanje postaje trajnim i jamči minimum recipročne očekivane si-

²⁰ Konceptom *volatility*-a mjeri se zbroj neto dobiti i neto gubitaka birača relevantnih stranaka od izbora do izbora.

gurnosti privrednih, socijalnih i državnih aktera. Iz perspektive teorije demokracije samoorganiziranje društva u savezima jamči učinkovite autonomne prostore djelovanja u odnosu prema državi. Ono, po svim pravilima, znači i upravljačko rasterećenje države, a time i dobitak u privredno-političkoj racionalnosti. Naime, bez djelatnog sustava funkcionalnih interesa mlade su državne institucije i političke stranke izložene “Damoklovu maču sustavne prezahtjevnosti” (Wiesenthal, 1993., 15). Kompleksnost problema ekonomske, socijalne i političke transformacije po svim je pravilima u eklatantnom neskladu s profesionalnošću političkih elita i rutinizacijom administrativnih procesa odlučivanja i implementacije. U uvjetima političke nesigurnosti i rastućih partikularnih interesa, koji su tipični za transformacijska društva, a u kojima ne bi bilo zamislivo ili poželjno ni okretanje premoćnoj državi niti čistome tržišnom društvu, reprezentativni interesni savezi predstavljaju znatan potencijal poretka u reduciranju nesigurnosti u političkom upravljanju. Osim toga, oblikovanje “intermedijarnih organizacija i organizirajućih mreža između države i društva ne pokazuje se samo kao racionalna reakcija na propuste u upravljanju nego i kao posljednje zbogom autokratskom shvaćanju države” (Wiesenthal, 1993., 16). Savezi i mreže saveza ispunjavaju, dakle, važnu demokratsku i izvršnu funkciju.

Koje konfiguracije sustava saveza potiču, a koje kočće demokratsku konsolidaciju? I tu vrijede mjerila što su navedena za ustavne institucije: sustavi saveza moraju biti inkluzivni i efikasniji. Inkluzivni su ako su reprezentativni; efikasniji su, prije svega, ako djeluju kooperativno. Ako su, recimo, veliki savezi rada i kapitala reprezentativni, njihove interesne računice manje konfliktiraju s općim interesima društva (Olson, 1968.). Što više i obuhvatnije mogu organizirati respektivne interese društva, to će prije biti pripravniji za kooperativno djelovanje sa svojim interesnopolitičkim protuigračima i državom. Kooperacija opet znači efikasnost u procesima privrednopolitičkog odlučivanja i implementacije (Cameron, 1984.). Savezi tako mogu, izraženo Eastonovim pojmovljem, pridonijeti kako specifičnoj tako i difuznoj legitimnosti sustava.

Takvi oblici kooperacije već su, dakako, izvanredno pretpostavljeni u etabliranim demokracijama u obliku neokorporativističkog oblikovanja politike (Schmitter/Lehmbruch, 1982.). Mladi savezi u nekonsolidiranim demokracijama mnogo rjeđe posjeduju onaj stupanj organizacije i centralizacije koji je nužan za koncentraciju, kao i sposobnost samoobvezivanja u odnosu prema članovima vlastite organizacije, koja odatle proistječe. To su, pak, važne pretpostavke kooperacije s drugim savezima i državom. Stoga nije čudno što interesni savezi, u pravilu, igraju sekundarnu ulogu u ranim fazama demokratske konsolidacije (Schmitter, 1995., 187).²¹ U određenim slučajevima transformacije, u kojima su, kao u istočnoj Europi, radikalne privredne reforme značile početak promjene sustava, odsutnost jakih interesnih saveza može imati pozitivne učinke na uspjeh reforme. Zbog nedostatne organiziranosti društvenih interesa država je u Poljskoj i Čehoslovačkoj 1991. hijerarhijski mogla uspostaviti temeljne institucije novoga poretka tržišne privrede, bez teškog i dugog usklađivanja funkcionalnih dijelova sustava i moćnih korporativnih aktera (Wiesenthal, 1994., 21).

²¹ Iznimku predstavlja Španjolska. U njoj su poglavito mobilizacijski slabi sindikati suoblikovali niz političkih, privrednih i socijalnih “paktova” od 1978. do 1986., koji su pridonijeli političkoj stabilizaciji mlade demokracije u dubokoj privrednoj krizi (Merkel, 1989., 646. i d.).

No, s napretkom procesa konsolidacije raste demokratsko, ekonomsko i socijalno značenje saveza organiziranih interesa. Naime, bez izdiferenciranog i reprezentativnog sustava saveza, ni društva u demokracijama, niti ona u etatičkoj supremaciji nisu sigurna od socijalnodarvinističkih posljedica čistih tržišnih privreda. Visokopluralistični sindikalni sustavi i disparatni poduzetnički savezi s razmjerno velikim brojem konkurirajućih saveza u postkomunističkoj Istočnoj Europi (Schienstock/Traxler, 1993., 501) sad su daleko od otklanjanja te dvostruke opasnosti. I u uspješno konsolidiranim demokracijama u zemljama južne Europe pokazuje se da su veliki privredni i radnički savezi i dvadeset godina nakon promjene sustava preslabi da bi očuvali svoju samostalnost u odnosu prema državi (Grčka) ili uskladili socijalne interese u simetrično-korporativističkim aranžmanima. Nedostatna funkcionalna struktura interesnog posredovanja u Istočnoj Europi uzrokuje “*overparlamentarization*” i “*overpartitization*” (Agh, 1995., 251) procesa konsolidacije. Tako se opterećuju tračnice teritorijalnog predstavnništva. Dolazi do problematičnog gubitka legitimnosti parlamenta i stranaka (*isto*, 252; Montero/Morlino, 1995., 259), kojima se pripisuju sve nepopularne odluke. To pokazuje da učvršćivanje asimetričnih struktura interesnog posredovanja skriva latentni potencijal dekonsolidiranja svih posebnih djelomičnih režima, kao i cjelokupnoga demokratskog sustava.

III. Strukture sustava, djelovanja elita i lojalnost masa: Legitimnost kao ključna kategorija demokratske konsolidacije

Kakvi su učinci izgradnje režimskih struktura na prvoj (*polity*) i drugoj (*politics*) za treću (lojalnost elita) i četvrtu razinu (lojalnost masa)? Uvedba demokratskih struktura još ne znači i njihovu “institucionalizaciju”. Te su strukture institucionalizirane tek kad proizvode situacijski primjerene učinke za poredak i upravljanje, s jedne strane, i šire “simbolično-integrativni utjecaj” (Fehr, 1994., 344) na djelovanje elita i obrasce stavova širokog stanovništva, s druge strane. Postizanje oba učinka ovisi, kako o konkretnim konstitucionalnim aranžmanima tako i o vrsti i načinu na koji akteri (vlade, predsjednici, stranke i savezi) interpretiraju i prihvaćaju institucionalno definirane prostore djelovanja. Stabilnost političkog sustava u velikoj mjeri zavisi od svijesti o legitimnosti političkih i društvenih elita. Ako nositelji vladavine nemaju svijest o legitimnosti novoga demokratskog oblika vladavine, on je “smrtno ugrožen”²² (Kielmansegg, 1971., 398). Stoga se uvodno naglašena postavka *polity first* uvijek mora promatrati u djelatnoj svezi s *politics*. To je, dakle, zajednička igra struktura sustava i djelovanja elita, koja odlučujuće utječe na legitimnost još nekonsolidirane demokracije. To promiče legitimaciju, odnosno legitimnost kao njezin rezultat, u ključnu kategoriju demokratske konsolidacije.

Demokratski politički sustav je nekonsolidiran i nestabilan bez dostatnog stupnja legitimnosti, koji se mijenja od slučaja do slučaja. Dakako, pojam političke legitimnosti mora se odrediti preciznije, jer normativisti, pravni pozitivisti i funkcionalisti različito

²² Grof Kielmansegg opravdano ukazuje na weimarski primjer. No, ta se postavka može dokazati i na primjeru Portugala dvadesetih godina, nekih latinoameričkih demokracija šezdesetih godina i većine državnasljednica Sovjetskog Saveza devedesetih godina.

shvaćaju njegov sadržaj. Za poredbeno istraživanje stabilnosti političkih sustava pojam legitimnost ostaje neizdašnim i neoperabilnim, premda ga je Hella Mandt (1985., 503) obuhvatno, ali neprecizno svela na “temeljne norme, konstitutivne postupke i (empirijsko) priznavanje građana (vjera u legitimnost)”. Norme se ne mogu – na što su opravdano ukazivali pravni pozitivisti, poput Kelsena (1968.), ili funkcionalisti, poput Luhmanna (1969.) – na kraju krajeva obrazložiti razumskim ili znanstvenim sredstvima. No, nejasno je u kakvom su odnosu temeljne norme i konstitutivni postupci s vjerom građana u legitimnost. Kielmansegg izbjegava tu pojmovnu nejasnoću. “Legitimnost”, definira on, “jest ono što socijalno važi kao ispravno” (Kielmansegg, 1971., 367). U tom je shvaćanju legitimnost pojmljena kao uvjerenje u valjanost, kao reakcija podanika na sustav vladavine. Legitimno je, dakle, “ono na što je usmjeren zahtjev da bude priznato legitimnim” (368.). Time se Kielmansegg primaknuo Luhmannovu funkcionalističkom shvaćanju legitimnosti. Luhmann svodi legitimnost, posve općenito, na pripravnost građana da prihvate odluke političkog sustava (Luhmann, 1969., 35). Prije Luhmanna, to je najpregnantnije formulirao Seymour Martin Lipset: “Legitimnost uključuje kapacitet političkog sustava da stvori i poveća vjerovanje da su postojeće političke institucije društveno najprikladnije ili jedine prikladne” (Lipset, 1959., 68.).

Nadovezujem se na to Luhmannovo i Lipsetovo shvaćanje, te legitimnost političkog sustava ne definiram normativno-apsolutno, nego vrijednosnoneutralno-relativno: legitimnost je vjera da je skup postojećih političkih institucija i postupaka bolji od bilo koje druge alternative sustavu. Kakvim god nedostacima bio opterećen takav sustav, on je legitiman ako je po shvaćanju onih kojima se vlada najmanje loš oblik vladavine. Ta se vjera ne zasniva nužno u normativnim vrijednosnim sudovima. Ne dijelim apodiktični iskaz Ernesta Garzona Valdesa da su sudovi o legitimnosti uvijek normativne prirode i da, na posljetku, počivaju na moralnom opravdanju (Garzon Valdes, 1988., 17). Iz racionalističke perspektive, koju sam skicirao, legitimnost se može shvatiti kao promjenljivi sud da određeni politički sustav, u usporedbi s ostalima, dugoročno donosi svojim sudionicima više koristi nego štete. S takva relativnog gledišta, normativni sadržaj legitimacijskog suda je disponibilan, to jest podređen racionalnim računicama o troškovima i koristima. U tom smislu Linz piše: “U konačnici, demokratska legitimnost temelji se na vjerovanju da za pojedinu zemlju, u tom trenutku, nijedan drugi tip režima ne bi mogao uspješnije osigurati ostvarenje kolektivnih ciljeva” (Linz, 1978., 18).

Legitimnost demokratskoga političkog sustava nije statična. Ona se ne stvara trajno samo pomoću legalnosti i demokratske kvalitete ustavotvorstva. Vjera građana u legitimnost stalno se mora hraniti i reproducirati iz različitih izvora. Taj proces proizvodnje legitimnosti Easton je razlikovao po razinama odnosa i vrsti potpore (1979., 176). Razine odnosa, odnosno razine objekata poredane su hijerarhijskim redosljedom: politička zajednica, politički vladavinski poredak (*polity*) i nositelji političke vladavine. Na svakoga od ta tri objekta odnosa ili politički sustav u cjelini mogu se upraviti različite vrste potpore: *specifična* i *difuzna* potpora. Specifična, odnosno utilitaristično motivirana potpora građana odnosi se na djelovanja nositelja političke vlasti i/ili performanse učinaka (*output*) koja se povezuje s tim odlukama. Temeljitiije je i dublje ukorijenjena difuzna potpora. Ona se, neovisno o *outputu*, usmjerava na sva tri objekta odnosa, odnosno na politički sustav u cjelini. *Diffuse support* pritječe (srednjoročno) u politički sustav i onda kada pojedini građanin nevoljko prima konkretne političke od-

luke ili to učini u sukobu s vlastitim materijalnim interesima: "...Difuzna potpora jest potpora koja pokriva cijeli režim i političku zajednicu" (Easton, 1975., 445).

Politički sustav dobiva, dakle, različite vrste potpore iz različitih razloga i na različitim razinama. Po istome diferenciranom obrascu, legitimnost se, dakako, može i izgubiti. Ako stanovništvo prepozna ustavnu strukturu kao nepoštenu i neprimjerenu, ako građani osjećaju da svoje interese ne mogu zadovoljavajuće zastupati pomoću teritorijalnih i funkcionalnih režima interesnog posredovanja (primjerice, u privrednoj i socijalnoj politici i u unutarnjoj sigurnosti), presušuje izvor difuzne i specifične potpore. Takav se sustav ne može konsolidirati. Ako je konsolidiran, destabiliziraju ga masovne tendencije dekonsolidacije. U tom scenariju *worst case* elitama moćnih korporativnih aktera (vojska, poduzetnici, financijski kapital, sindikati) i razočaranima i depraviranim građanima postaju privlačnima alternativni sustavi uređenja. No, ako je ustavni poredak prihvaćen, ako stranke i savezi uživaju dostatnu mjeru povjerenja i ako su građani zadovoljni materijalnom proizvodnjom politike, onda su nacrti alternativnih sustava bezizgledni (*best case*). Dakle, porastom legitimnosti demokratskog sustava opada privlačnost alternativnih oblika vladavine i *vice versa*. Mali su, neracionalni i stoga nevjerojatni izgledi za uspjeh i premije sustavu opozicijskih strategija političkih, vojnih i privrednih elita. Prepovršna je kritika Adama Przeworskoga po kojoj "za stabilnost nekog režima nije važna legitimnost djelomičnog sustava dominacije, nego prisutnost ili odsutnost poželjnih alternativa" (1986., 51. i d.), budući da ona ne reflektira svezu legitimnosti i privlačnosti konkurentskih nacrti vladavine. Upravo opskrbljenost političkog sustava legitimnošću odlučuje o tome hoće li "ostvarive" alternative sustavu uopće igrati neku ulogu u računici elita i spoznaji stanovništva. Političkom sustavu koji počiva na solidnoj legitimacijskoj osnovici teško je stvoriti "ostvarive" alternative sustavu. No, opadanjem legitimnosti, odnosno nemogućnošću sustava da izgradi legitimnost, raste privlačnost alternativnih sustava vladavine. Upravo iz takve perspektive *rational choicera*, legitimnost je dugoročno nužna, premda ne i bezuvjetna pretpostavka stabilnosti demokracije.

Osnovica legitimnosti postautoritarnih demokracija negdje je na kontinuumu između *worst i best case*. Mlade i nekonsolidirane demokracije često stječu neku vrstu predjuma u povjerenju zbog diskreditiranja prethodnoga autokratskog režima. On se može proigrati, ali i povećati konstrukcijom vladina sustava, ustavnim normama, djelovanjem vlade, stranaka i saveza. Legitimnost političkog sustava može se na različitim razinama priskrbiti ili izgubiti različitim brzinom. U procesu legitimiranja ili delegitimiranja neistodobnost je prije normalan nego izniman slučaj. Poveže li se s teorijski diferenciranim konceptom legitimacije koji se može operacionalizirati, model demokratske konsolidacije na više razina može stoga točnije razjasniti gdje, zašto i koliki mogu biti uspjesi ili neuspjesi u konsolidaciji nekoga demokratskog sustava. Tako se analitički koncept demokratske konsolidacije može dinamizirati i relativizirati. Problematični način govora kojim se o "konsolidiranoj demokraciji" govori paušalno, mogao bi se zamijeniti diferenciranim oblikom prosudbe, koji označuje razinu konsolidacije respektivnih djelomičnih režima i povezuje ih sa stabilnošću cijelog sustava. Tek tada su mogući točni iskazi o stabilizacijskim izgledima nekoga demokratskog sustava.

Na primjeru modela na više razina, što sam ga skicirao, iznova se jasno pokazuje da se mogu i da se moraju povezati elementi teorije aktera i teorije sustava u istraživački

pristup srednjeg dometa, koji je tipičan za političku znanost. Međusobno zatvaranje dviju paradigmi konkretno bi istraživanje transformacije platilo znatnim gubitkom u analitičkoj diferencijaciji. U nesigurnim “vremenima transformacije” makar je to sigurna teorijska spoznaja.

S njemačkog prevela

Mirjana Kasapović

Literatura

- Ackermann, Bruce, 1993., *Ein neuer Anfang fuer Europa*, Berlin
- Agh, Attila, 1995., The Role of the First Parliament in Democratic Transition, u Agh, Attila/Kurtan, Sandor (ur.), *The First Parliament (1990-1994)*, Budimpešta, 249-261.
- Almond, Gabriel, 1966., Political Theory and Political Science, *American Political Science Review* (6) 869-879.
- Almond, Gabriel/Verba, Sidney, 1963., *The Civic Culture*, Princeton
- Arato, Andrew, 1990., Revolution, Civil Society and Demokratie, *Transit* (1) 1:110-126.
- Barry, Norman P., 1984., Unanimity, Agreement, and Liberalism: A Critique of James Buchanan's Social Philosophy, *Political Theory* (12) 4.
- Beyme, Klaus von, 1968., *Die verfassungsgebende Gewalt des Volkes*, Tübingen
- Beyme, Klaus von, 1971., *Die parlamentarischen Regierungssysteme in Europa*, München
- Beyme, Klaus von, 1982., *Parteien in westlichen Demokratien*, München
- Beyme, Klaus von, 1994., *Systemwechsel in Osteuropa*, Frankfurt a.M.
- Boeckenfoerde, Wolfgang, 1994., Die verfassungsgebende Gewalt des Volkes – ein Grenz-begriff des Verfassungsrechts, u: Preuss, 1994.
- Brie, Michael, 1996., Russland: Das Entstehen einer “delegierten Demokratie”, u Merkel/Sandschneider/Segert, 1996.
- Cameron, David, 1984., Social Democracy, Corporatism, Labour Quiescence, and the Representation of Economic Interest in Advanced Society, u Goldthorpe, John H. (ur.), *Order and Conflict in Contemporary Capitalism*, Oxford, 143-178.
- Colomer, Josep M., 1991., Transition by Agreement. Modeling the Spanish Way, *American Political Science Review* (85), 1283-1302.
- Colomer, Josep M., 1995., *Game Theory and the Transition to Democracy: The Spanish Model*, Hamshire
- Dahl, Robert A., 1961., The Behavioral Approach in Political Science: Epitaph for a Monument to a Successful Protest, *American Political Science Review* (55) 763-772.
- Dahl, Robert A., 1971., *Polyarchy*, New Haven/Yale

- Diamandouros, Nikiforos/Puhle, Hans-Jürgen/Gunther, Richard, 1995., Conclusion, u Gunther/Diamandouros/Puhle, 1995, 389-414.
- Diamond, Larry, 1994., Toward Democratic Consolidation, *Journal of Democracy* (5) 3:4-17.
- Diamond, Larry/Plattner, Marc F. (ur.), 1993., *The Global Resurgence of Democracy*, Baltimore
- Di Palma, Giuseppe, 1990., *Crafting Democracies*, Berkeley
- Easton, David, 1975., A Re-Assessment of the Concept of Political Support, *British Journal of Political Science* (5) 435-457.
- Easton, David, 1979., *A Systems Analysis of Political Life*, Chicago (prvo izd. 1965.)
- Elster, Jon, 1988., Introduction, u Elster, Jon/Slagstad, Rune (ed.), *Constitutionalism and Democracy*, Cambridge, 1. i d.
- Elster, Jon, 1994., Die Schaffung von Verfassungen: Analyse der allgemeinen Grundlagen, u Preuss, 1994., 37-57.
- Falter, Jürgen W., 1982., *Der "Positivismussreit" in der amerikanischen Politikwissenschaft*, Opladen
- Fehr, Helmut, 1994., Probleme der Gründung politischer Institutionen in Ostmitteleuropa, u Goehler, Gerhard (Hrsg.), *Die Eigenart der Institutionen*, Baden-Baden, 331-349.
- Garzon, Valdes, Ernesto, 1988., *Die Stabilität politischer Systeme*, Freiburg
- Giddens, Anthony, 1984., *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*, Cambridge
- Glaessner, Gert-Joachim, 1994., *Demokratie nach der Ende des Kommunismus*, Opladen
- Gunther, Richard/Diamandouros Nikiforos P./Puhle, Hans Jürgen (Hrsg.), 1995., *The Politics of Democratic Consolidation. Southern Europe in Comparative Perspective*, Baltimore
- Horowitz, Donald L., 1993., Comparing Democratic Systems, u Diamond/Plattner, 1993.
- Huntington, Samuel P., 1991., *The Third Wave. Democratization in the Late Twentieth Century*, Oklahoma
- Karl, Terry L./Schmitter, Philippe C., 1991., Modes of Transition in Latin America, Southern Europe and Eastern Europe, *International Social Science Journal* 128:269-285.
- Kasapović, Mirjana/Nohlen, Dieter, 1996., Wahlsysteme und Systemwechsel in Osteuropa, u Merkel/Sandschneider/Segert, 1996., 215-261.
- Kelsen, Hans, 1968., *Allgemeine Staatslehre*, Bad Homburg
- Kielmansegg, grof Peter, 1971., Legitimität als analytische Kategorie, *Politische Vierteljahresschrift* (12) 3:367-401.
- Kitschelt, Herbert 1992a., Political Regime Change: Structure and Process-Driven Explanations?, *American Political Science Review* (86) 4:1028-1034.
- Kitschelt, Herbert, 1992b., The Formation of Party Systems in East Central Europe, *Politics and Society* (20) 1:7-25.
- Kollmorgen Raj, 1996., Schöne Aussichten? Eine Kritik integrativer Transformationstheorien, u Kollmorgen, Raj/Reissig, Rolf/Weiss, Johannes (Hrsg.), *Sozialer Wandel und Akteure in Ostdeutschland*, Opladen, 281-331.

- Kraus, Peter A., 1990., Elemente einer Theorie postautoritärer Demokratisierungsprozesse im südeuropäischen Kontext, *Politische Vierteljahresschrift* (31), 191-213.
- Kubicek, Paul, 1994., Delegative Democracy in Russia and Ukraine, *Communist and Post-communist Studies* (24) 4:423-440.
- Kuhn, Thomas, 1967., *Die Struktur wissenschaftlicher Revolutionen*, Frankfurt a. M.
- Kuron, Jacek, 1991., Interview, *Tageszeitung* (TAZ) od 15. ožujka 1991.
- Lakatos, Imre/Musgrave, Richard A. (Hrsg.), *Kritik und Erkenntnisfortschritt*, Braunschweig
- Lauth, Hans-Joachim, 1985., *Der Staat in Lateinamerika. Die Staatskonzeption von Guillermo O'Donnell*, Saarbrücken/Fort Lauderdale
- Lijphart, Arend, 1984., *Democracies*, New Haven/London
- Lijphart, Arend, 1990., Presidencialismo y democracia de Mayoria, u Godoy Arcaya, Oscar (ur.), *Hacia una democracia moderna. La opcion parlamentaria*, Santiago de Chile, 109-128.
- Lijphart, Arend, 1992., Democratization and Constitutional Choices in Czecho-Slovakia, Hungary and Poland 1989-91, *Journal of Theoretical Politics* (3) 4:207-233.
- Lijphart, Arend 1993a., *Double Checking the Evidence*, u: Diamond/Plattner, 1993., 171-177.
- Lijphart, Arend, 1993b., *Constitutional Choices for New Democracies*, u Diamond/Plattner, 1993, 146-158.
- Linz, Juan, 1975., Totalitarian and Authoritarian Regimes, u Greenstein, Fred/Polsby, Nelson (ed.), *Handbook of Political Science*, sv. 3, 175-411.
- Linz, Juan, 1978., Crisis, Breakdown, and Reequilibration, u Linz, Juan/Stepan, Alfred (ed.), *The Breakdown of Democratic Regimes*, Baltimore, 14-124.
- Linz, Juan, 1990a., The Perils of Presidentialism, *Journal of Democracy* (1) 1:51-69.
- Linz, Juan, 1990b., The Virtues of Parliamentarism, *Journal of Democracy* (1) 1:84-91.
- Linz, Juan/Valenzuela, Arturo (ed.), 1994., *The Failure of Presidential Democracy*, Baltimore/London
- Linz, Juan/Stepan, Alfred, 1996., *Democratic Transition and Consolidation: Eastern Europe, Southern Europe and Latin America*, Baltimore
- Lipset, Seymour Martin, 1959/1980., Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy, *American Political Science Review* 53; pretisnuto u *Political Man*, Baltimore, 459-476.
- Lipset, Seymour Martin, 1993., *The Centrality of Political Culture*, u Diamond/Plattner, 1993., 459-476.
- Luhmann, Niklas, 1969., *Legitimation durch Verfahren*, Neuwied/Berlin
- Mainwaring, Scott/O'Donnell, Guillermo/Valenzuela, Samuel J. (ed.), 1992., *Issues in Democratic Consolidation: The New South American Democracies in Comparative Perspective*, Notre Dame
- Mandt, Hella, 1985., Legitimität, u: Nohlen, Dieter/Schultze, Rainer-Olah (Hrsg.), *Pipers Wörterbuch zur Politik*, sv. 1, 503-509.

- Merkel, Wolfgang, 1989., Sozialdemokratische Politik in einer postkeynesianischen Aera? Das Beispiel der sozialistischen Regierung Spaniens, *Politische Vierteljahresschrift* (30) 4:629-654.
- Merkel, Wolfgang, 1990., Vom Ende der Diktaturen zum Binnenmarkt 1993. Griechenland, Portugal und Spanien auf dem Weg zurück nach Europe, *Aus Politik und Zeitgeschichte B* 51/90, 3-14.
- Merkel, Wolfgang, 1994a., *Struktur oder Akteur, System oder Handlung: Gibt es einen Königsweg in der sozialwissenschaftlichen Transformationsforschung*, u Merkel, 1994., 303-331.
- Merkel, Wolfgang (Hrsg.), 1994., *Systemwechsel 1. Theorien, Ansätze und Konzeptionen*, Opladen
- Merkel, Wolfgang, 1994b., Restriktionen und Chancen demokratischer Konsolidierung in postkommunistischen Gesellschaften. Ostmitteleuropa in Vergleich, *Berliner Journal für Soziologie* (3) 4:463-484.
- Merkel, Wolfgang, 1994c., Italien: das Phantom der "Zweiten Republik", u *Sozialwissenschaftliche Informationen* (SOWI) (23) 4:293-304.
- Merkel, Wolfgang, 1995., Transformationsstrategien: Probleme, Erfahrungen, Grenzen, *Internationale Politik* (50) 6:3-8.
- Merkel, Wolfgang, 1996., *Institutionalisierung und Konsolidierung der Demokratien in Ostmitteleuropa*, u Merkel/Sandschneider/Segert, 1996, 73-113.
- Merkel, Wolfgang/Sandschneider, Eberhard/Segert, Dieter (Hrsg.), 1996., *Systemwechsel 2. Die Institutionalisierung der Demokratie*, Opladen
- Merkel, Wolfgang/Sandschneider, Eberhard/Segert, Dieter (Hrsg.), 1996., *Einleitung*, u Merkel/Sandschneider/Segert, 1996, 9-36.
- Montero, Jose R./Morlino, Leonardo, 1995., *Legitimacy and Democracy in Southern Europe*, u: Gunther/Diamandouros/Puhle, 1993., 231-260.
- Moore, Barrington, 1968., *Soziale Ursprünge von Diktatur und Demokratie*, Frankfurt a. M.
- Morlino, Leonardo, 1995., *Political Parties and Democratic Consolidation in Southern Europe*, u: Gunther/Diamandouros/Puhle, 1995., 315-388.
- Nohlen, Dieter, 1990., *Wahlrecht und Parteiensystem*, Opladen
- Nohlen, Dieter (ur.), 1991., *Descentralizacion politica y consolidacion democratica*, Caracas
- Nohlen, Dieter, 1992., Präsidentialismus und Parlamentarismus in Lateinamerika, u *Lateinamerika Jahrbuch 1992*, Frankfurt a. M., 86-99.
- Nohlen, Dieter, 1994., *Institutional Reform in Latin America from the Perspective of Political Engineering*, izlaganje na 16. kongresu IPSA-e, Berlin
- Nohlen, Dieter, 1995., *Wahlssysteme und Wahlreform: Eine Einführung* (rukopis), Heidelberg
- Nohlen, Dieter/Thibaut, Bernhard, 1994., Trotz allem: Demokratie – Zur politischen Entwicklung Lateinamerikas in den neunziger Jahren, u Junkler, Detlev/Nohlen, Dieter/Sangmeister, Hartmut (Hrsg.), *Lateinamerika am Ende des 20. Jahrhunderts*, München, 235-261.
- North, Douglas, 1992., *Institutions and Credible Commitment* (rukopis), Wallerfangen/Saar

- O'Donnell, Guillermo, 1973., *Modernization and Bureaucratic Authoritarianism*, Berkeley
- O'Donnell, Guillermo/Schmitter, Philippe C., 1986., *Transitions from Authoritarian Rule: Tentative Conclusions about Uncertain Democracies*, Baltimore
- O'Donnell, Guillermo/Schmitter, Philippe C./Whitehead, Lawrence (ed.), *Transitions from Authoritarian Rule*, Baltimore
- Offe, Claus, 1994., *Der Tunnel am Ende des Lichts*, Frankfurt a. M.
- Olson, Mancur, 1968., *Die Logik des kollektiven Handelns*, Tübingen
- Parsons, Talcott, 1951., *The Social System*, New York
- Parsons, Talcott, 1969a., *Das Problem des Strukturwandels: Eine theoretische Skizze*, u Zapf, 1969, 35-54.
- Parsons, Talcott, 1969b., *Evolutionäre Universalien der Gesellschaft*, u: Zapf, 1969., 55-74.
- Pollack, Detlev, 1990., Das Ende einer Organisationsgesellschaft. Systemtheoretische Überlegungen zum Umbruch in der DDR, *Zeitschrift für Soziologie* (19) 4:292-307.
- Preuss, Ulrich K. (Hrsg.), 1994., *Zum Begriff der Verfassung*, Frankfurt a. M.
- Pridham, Geoffrey (ed.), 1991., *Encouraging Democracy. The International Context of Regime Transition in Southern Europe*, New York
- Pridham, Geoffrey, 1995., *The International Context of Democratic Consolidation: Southern Europe in Comparative Perspective*, u: Gunther/Diamandouros/Puhle, 1995., 166-203.
- Przeworski, Adam, 1986., Some Problems in the Study of the Transition to Democracy, u O'Donnell/Schmitter/Whitehead, 1986., sv. 2, 47-63.
- Przeworski, Adam, 1991., *Democracy and the Market. Political and Economic Reforms in Eastern Europe and Latin America*, New York
- Przeworski, Adam, 1992., The Games of Transition, u Mainwaring/O'Donnell/Valenzuela, 1992., 105-152.
- Putnam, Robert, 1993., *Making Democracy Work*, Princeton
- Pye, Lucian, 1990., Political Science and the Crisis of Authoritarianism, *American Political Science Review* 1:3-17.
- Rae, Douglas, 1968., A Note on the Fractionalization of some European Party Systems, *Comparative Political Studies* 1:413-418.
- Rueb, Friedbert, 1994a., Schach dem Parlament! Über semi-praesidentielle Regierungssysteme in einigen postkommunistischen Gesellschaften, *Leviathan* (22) 2:260-292.
- Rueb, Friedbert, 1994b., *Die Herausbildung politischer Institutionen in Demokratisierungsprozessen*, u Merkel, 1994., 11-140.
- Rueschemeyer, Dietrich/Huber Stephens, Evelyn/Stephens, John, 1992., *Capitalist Development and Democracy*, Chicago
- Sandschneider, Eberhard, 1995., *Stabilität und Transformation politischer Systeme*, Opladen
- Sartori, Giovanni, 1976., *Parties and Party Systems*, Cambridge

- Sartori, Giovanni, 1994., *Neither Presidentialism nor Parliamentarism*, u Linz/Valenzuela, 1994, 106-118.
- Schienstock, Gerd/Traxler, Franz, 1993., Von der stalinistischen zur marktvermittelten Konvergenz? Zur Transformation der Struktur und Politik der Gewerkschaften in Osteuropa, *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* 3:484-506.
- Schmidt, Manfred G., 1995., *Demokratietheorie*, Opladen
- Schmitter, Philippe C., 1985., *The Consolidation of Political Democracy in Southern Europe and Latin America* (rukopis), Firenca
- Schmitter, Philippe C., 1988., *The Consolidation of Political Democracy in Southern Europe* (rukopis), Firenca
- Schmitter, Philippe C., 1994., Dangers and Dilemmas of Democracy, *Journal of Democracy* (5) 2:57-74.
- Schmitter, Philipp C., 1995., Von der Autokratie zur Demokratie. Zwölf Überlegungen zur politischen Transformation, *Internationale Politik* (50) 6:47-52.
- Schmitter, Philippe C./Lehmbruch, Gerhard, 1982., *Patterns of Corporatist Policy-Making*, Beverly Hills
- Segert, Dieter/Machos, Csilla, 1995., *Parteien in Osteuropa*, Opladen
- Stepan, Alfred/Skach, Cindy, 1993., Constitutional Frameworks and Democratic Consolidation: Parliamentarism versus Presidentialism, *World Politics* (46) 1:1-22.
- Thibaut, Bernhard, 1992., Praesidentialismus, Parlamentarismus und das Problem der Konsolidierung der Demokratie in Lateinamerika, *Ibero-Amerikanisches Archiv* (18) 1-2:107-149.
- Valenzuela, Samuel J., 1992., *Democratic Consolidation in Post-Transitional Settings: Notion, Process, and Facilitating Conditions*, u Mainwaring/O'Donnell/Valenzuela, 1992., 57-104.
- Welzel, Christian, 1994., *Systemwechsel in der globalen Systemkonkurrenz: Ein evolutions-theoretischer Erklärungsversuch*, u Merkel, 1994., 47-80.
- Whitehead, Lawrence, 1986., *International Aspects of Democratization*, u O'Donnell/Schmitter/Whitehead, 1986., sv. 2, 3-46.
- Wiesenthal, Helmut, 1993., *Die "Politische Ökonomie" des fortgeschrittenen Transformationsprozesses und die potentiellen Funktionen intermediärer Akteure (I)*, (radni papir) Max-Planck-Gesellschaft, AG Transformationsprozesse br. 1.
- Willke, Helmut, 1992., *Ironie des Staates*, Frankfurt a. M.
- Zapf, Wolfgang (Hrsg.), 1969., *Theorien des sozialen Wandels*, Köln/Berlin
- Zapf, Wolfgang, 1994., Die Transformation in der ehemaligen DDR und die soziologische Theorie der Modernisierung, *Berliner Journal für Soziologie* (4) 3:295-306.

Wolfgang Merkel

*THEORIES OF TRANSFORMATION: DEMOCRATIC
CONSOLIDATION OF POST-AUTHORITARIAN SOCIETIES*

Summary

Democratic consolidation of post-authoritarian and post-totalitarian societies is looked into at the levels of (1) basic political institutions; (2) chief proponents of representative democracy (political parties and interest associations); (3) behaviour of powerful informal political actors (army, church, entrepreneurs, etc); and (4) civic culture. Democracy is stable only after it has been consolidated on all four levels. This “maximalist concept” of democratic consolidation excludes the explanation of a breakdown of democratic systems by voluntaristic and non-conceptualized descriptions of “deconsolidation”.